

บทที่ 4

สภาพการจัดการศึกษารียศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนถึง พ.ศ. 2475 .

สภาพการจัดการศึกษาโดยทั่วไปก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สภาพการจัดการศึกษาก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการศึกษาแบบโบราณ ไม่มีระบบแบบแผนเหมือนเช่นระบบโรงเรียนในปัจจุบัน เป็นวัฒนธรรมแบบไทยโดยเฉพาะ เป็นการศึกษาที่มีประสิทธิภาพพอสมควร เพราะเป็นการสืบทอดและสร้างสรรค์วัฒนธรรมไทยโดยอัตโนมัติ เน้นเรื่องการประพฤติตนเป็นคนดี สามารถใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมด้วยความสงบสุข การศึกษาของไทยสมัยโบราณผูกพันอยู่กับสถาบันศาสนา คือ วัดและพระสงฆ์อย่างแนบแน่นแยกกันไม่ออก เมื่อเด็กชายอายุโตพอสมควรประมาณ 7-8 ขวบ พ่อแม่จะพาไปฝากเรียนหนังสือกับพระสงฆ์ที่ทรงคุณวุฒิ การสอนหนังสือเป็นเรื่องของการบำเพ็ญบุญ สอนด้วยความสมัครใจ การสอนเรียกว่าการต่อหนังสือ คือ สอนเป็นรายบุคคล ตามความสามารถและสติปัญญาของผู้เรียน ผู้ได้รับการศึกษสมัยโบราณจำนวนไม่มากนัก สามารถอ่านออกเขียนได้ คิดคำนวณได้ การศึกษาด้านอาชีพจะศึกษากันภายในครอบครัว จนสามารถสืบทอดอาชีพของสกุลวงศ์ได้เป็นอย่างดี การศึกษาดังกล่าวเหล่านี้มีกระบวนการถ่ายทอดความรู้ อันเป็นทั้งความคิดและความเชื่อ ภายใต้อุดมการณ์สังคมพุทธศาสนา และค่านิยมตามประเพณีของสังคมขณะนั้น

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงจ้างโรงพิมพ์หมอบรัดเลย์ พิมพ์ประกาศห้ามสูบบุหรี่ จำนวน 9,000 แผ่น การนำเครื่องพิมพ์เข้ามาในประเทศไทย เป็นประโยชน์แก่การศึกษาอย่างมาก เพราะแต่เดิมหนังสือไทยต้องใช้วิธีคัดลอกต่อ ๆ กันมา ซึ่งเป็นการเสียเวลาและสิ้นเปลืองแรงงานมาก ทั้งอาจผิดพลาดได้ง่าย ทั้งยังทรงให้คณะมิชชันนารีอเมริกันตั้งโรงเรียนชายขึ้นที่ตำบลวัดแจ้ง เมื่อพ.ศ. 2405 แล้วย้ายมาอยู่ที่ตำบลสำเหร่ให้ชื่อโรงเรียนว่าสำหรับบอยคริสเตียนไฮสกูล ต่อมาย้ายมาตั้งที่ถนนประมวณ

ชื่อว่าโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนไฮสกูล หรือโรงเรียนกรุงเทพคริสเตียนวิทยาลัยในปัจจุบัน นับได้ว่าระบบโรงเรียนได้เริ่มในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

เมื่อใกล้จะสวรรคต พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชทาน พระบรมราโชวาทแก่สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ แต่เมื่อยังเป็นพระยาศรีสุริยวงศ์ จางวางมหาดเล็กว่า "การศึกษสงครามข้างญวน ข้างพม่าเห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ที่แต่ข้าง พวกฝรั่ง ให้ระวังให้ค้อย่าให้เสียที่แก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาคิดควรจะเรียนเอาไว้ ก็ให้เอาอย่างเขาแต่ค้อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปทีเดียว" แสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของตะวันตก ได้เริ่มแผ่เข้ามาในประเทศไทยแล้ว และไทยได้มีการเตรียมการปรับตัวเพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสนพระทัยใน วิชาการของตะวันตกเป็นอย่างมาก ตั้งแต่ยังทรงดำรงอยู่ในสมณเพศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความรู้ ด้านดาราศาสตร์ ภูมิศาสตร์ และคณิตศาสตร์ ทรงศึกษาสถานการณ์ของโลกและประเทศเพื่อน บ้านจากหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษที่ส่งมาจากสิงคโปร์และฮ่องกงความรู้เหล่านี้ทำให้ทรงสามารถ ชักนำประเทศไปสู่สากลสมัยได้ทันทั่วทั้งที่ ทั้งยังทรงจ้างนางลิโอ โนเวนซ์ (Anna H. Leonowens) เข้ามาเป็นครูสอนภาษาอังกฤษแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ แล้วให้ทรงศึกษาต่อกับหมอจันดเล (John H. Chandler) มิชชันนารีชาว อเมริกันจนสิ้นรัชกาล โปรดให้มิสซีส์เฮาส์ (Mrs. House) ภริยามิชชันนารีเข้าไปสอนภาษาอังกฤษแก่เจ้าจอมและพระเจ้าลูกเธอในพระบรมมหาราชวัง พร้อมกันนี้มิสซีส์เฮาส์ (Mrs. House) ก็ได้ริเริ่มตั้งโรงเรียนสำหรับเด็กหญิงขึ้นที่บ้าน ต่อมาได้รับเงินอุดหนุนจากคณะสตรีคริสเตียน นิวยอร์คมาสร้างโรงเรียนสตรีชื่อโรงเรียนแฮร์เรียต เอ็ม เฮาส์ (Harriet M. House) แต่ คนไทยนิยมเรียกว่าโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ซึ่งต่อมาได้ย้ายออกไปอยู่ที่ทุ่งบางกะปิริมคลองแสนแสบ จึงเปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนวัฒนาวิทยาลัย นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คัดเลือก บุตรหลานข้าราชการส่งไปศึกษาวิชาสามัญที่เมืองสิงคโปร์ พระราชกรณียกิจเหล่านี้เป็นรากฐาน สำคัญที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจำเริญรอยพระยุคลบาทวางรากฐาน ศึกษาของไทยให้ไพบูรณ์วัฒนามาจนตราบเท่าปัจจุบัน (ทองต่อ กล้วยไม้ ๗ อยุธยา 2527 :

การปฏิรูปการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในราวต้นศตวรรษที่ 19 เกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรปทำให้จักรวรรดินิยมตะวันตกล่าอาณานิคม แผ่ขยายอาณาเขตมายังประเทศต่าง ๆ ในทวีปเอเชีย เพื่อต้องการหาแหล่งวัตถุดิบและแหล่งขายผลิตผลสำเร็จรูปนับตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ชาวตะวันตกได้แผ่อิทธิพลมาแสวงหาอาณานิคมในประเทศทางตะวันออก อังกฤษทำสงครามกับพม่า ตั้งแต่พ.ศ. 2366 - 2428 และได้พม่าเป็นเมืองขึ้น ญวนต้องทำสัญญาสันติภาพกับฝรั่งเศส ยก 3 มณฑลตะวันออกของญวนใต้ให้ฝรั่งเศสต้องเปิดเมืองท่าค้าขายอีกหลายเมือง และขยายอำนาจเข้ามาสู่เขมรซึ่งเป็นประเทศราชของไทย จนในพ.ศ. 2410 ไทยต้องเสียเขมรทั้งหมดให้ฝรั่งเศสไป (ดวงเดือน พิศาลบุตร 2525 : 33)

ประกอบกรติดต่อกับชาวตะวันตกที่เข้ามาอยู่มากมาย ทั้งในฐานะที่เป็นพ่อค้าและหมอสอนศาสนา พวกนี้ได้นำความคิดและวิทยาการใหม่ ๆ เข้ามาเผยแพร่ ทำให้คนไทยตื่นตัวในเรื่องการศึกษาและการแสวงหาความรู้ใหม่ ๆ ด้วยเหตุผลดังกล่าวเหล่านี้ทำให้ไทยจำเป็นต้องปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัยตามค่านิยมของตะวันตก จุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงประเทศตามแบบตะวันตก ได้เริ่มขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยที่มีการสร้างสัมพันธ์ไมตรีกับชาติตะวันตกอย่างกว้างขวางเพื่อรักษาเอกราชไว้ ถึงแม้จะเสียเปรียบบ้างก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่สำคัญได้เริ่มขึ้นจากผลของการทำสนธิสัญญาเบาวริง (Bowring) ซึ่งเป็นผลทำให้ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนจากการผลิตข้าวเพื่อยังชีพเป็นการผลิตเพื่อการพาณิชย์ นอกจากนั้นทำให้พ่อค้าต่างชาติได้มาลงทุนในประเทศไทยเพิ่มขึ้น กิจการอุตสาหกรรมขนาดเล็กได้เกิดขึ้น เช่น โรงเลื่อยไม้ โรงสีไฟ โรงน้ำตาล ภู่อู่เรือ บริษัทห้างร้านต่าง ๆ เริ่มเกิดขึ้น รวมทั้งการตัดถนนตามมาตรฐานตะวันตกด้วย

ต่อมาในรัชกาลที่ 5 พระองค์ก็ทรงดำเนินนโยบายปรับปรุงบ้านเมืองตามแนวทางของรัชกาลที่ 4 เพื่อความอยู่รอดของประเทศชาติ พระองค์ได้ทรงพยายามปรับปรุงประเทศในทุก ๆ ด้านให้เจริญทัดเทียมกับประเทศตะวันตก เพื่อมิให้ชาติมหาอำนาจถือเป็นข้ออ้างในการแทรกแซงไทย สมัยนี้เป็นสมัยของการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญทั้งทางด้าน

การปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมแบบคตินิยมตะวันตก ทั้งในรูปของการพัฒนา การชลประทาน เส้นทางคมนาคมทั้งทางรถไฟและทางถนน สาธารณูปโภคต่าง ๆ การจัดการศึกษาระบบใหม่ การเลิกระบบทาสและระบบไพร่ ตลอดจนนโยบายต่างประเทศ ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดของประเทศชาติเป็นสำคัญ (เนตรนภิส นาควัชระ และคณะ เอกสารอัดสำเนา : 362)

การที่ได้ทรงปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ทั้งด้านวัตถุและบุคคลเพื่อให้เจริญทัดเทียมกับประเทศตะวันตกนั้น ในบรรดาวิธีการทั้งหลายที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งก็คือการปรับปรุงคุณภาพของคน โดยเฉพาะข้าราชการอันเป็นกลไกของการบริหารบ้านเมืองให้มีความเฉลียวฉลาดทันต่อเหตุการณ์ความผันผวนของโลก ด้วยการจัดการศึกษาทั้งในประเทศและทั้งส่งคนไปศึกษาต่างประเทศ เพื่อจะได้มาดำเนินการปรับปรุงประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป

คั้งนั้นในปี.ศ. 2414 (รอม ศยามานนท์ 2507 : 28-47) ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง โปรดให้พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) แต่ยังเป็นหลวงสารประเสริฐปลัดกรมพระอาลักษณ์ เป็นอาจารย์ใหญ่ จึงเป็นโรงเรียนที่ตรงกับความหมายของโรงเรียนที่เข้าใจกันในปัจจุบันนี้ เพราะมีสถานที่เล่าเรียนจัดไว้โดยเฉพาะ มีขราวาสเป็นครูโดยอาชีพ มิใช่สอนเพื่อเอาบุญแบบพระภิกษุสงฆ์สอน และมาสอนตามเวลาที่กำหนด วิชาที่สอนมี ภาษาไทย เลข ภาษาคำต่างประเทศ และวิชาการอื่น ๆ ที่ไม่เคยมีสอนในโรงเรียนแผนโบราณ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้กุลบุตรมีความรู้ความสามารถพอที่จะเข้ารับราชการได้ เมื่อตั้งโรงเรียนขึ้นแล้วก็มีประกาศเรื่องโรงเรียน ชักชวนพระราชวงศ์และข้าราชการให้ส่งบุตรหลานเข้ามาเล่าเรียน เพื่อจะให้รู้หนังสือ รู้จักคิดเลข แลขนบธรรมเนียมราชการให้ชัดเจน จะได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณต่อไป ทั้งผู้เรียนจะได้รับพระราชทานเสื้อฝ้านุ่งห่ม กับเบี้ยเลี้ยงกลางวันเวลาหนึ่งทุกวัน ผู้สอนนั้นจะให้สอนโดยอาการเรียบร้อยไม่ให้คำตีหยาบคาย ทั้งยังทรงโปรดให้พระยาศรีสุนทรโวหารเรียบเรียงหนังสือแบบเรียนหลวง 6 เล่ม เพื่อใช้เป็นแบบเรียน แทนที่จะสอนกันอย่างไร้แบบแผนดังแต่ก่อน แบบเรียนหลวงทั้ง 6 เล่ม มีดังนี้

มูลบทบรรพกิจ	คือ	กิจที่จะต้องทำเป็นเบื้องต้น ได้แก่ การสอนให้รู้จักสระ พยัญชนะ อักษร 3 หมู่ วรรณยุกต์ และเครื่องหมายต่าง ๆ การสอนอ่านตามมาตรา ตั้งแต่แม่ ก.กา ไปจนถึงแม่เกย
วาทินิตินิกร	คือ	การสอนอักษรนำ ได้แก่อักษรสูงนำอักษรต่ำ และอักษรกลางนำอักษรต่ำ
อักษรประโยค	คือ	การสอนอักษรควบ
สังโยคพิธาน	คือ	การสอนตัวสะกดแปลก ๆ ในแม่ กน กก กค กบ
ไวพจน์พิचारณ์	คือ	การสอนคำพ้อง
พิศาลการันต์	คือ	การสอนตัวการันต์

เมื่อตั้งโรงเรียนหลวงแล้ว ทรงพระราชปรารภว่า สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และหม่อมเจ้าต่างกรม ซึ่งได้เล่าเรียนอักษรสมัยภาษาไทยแล้วควรจะได้เรียนภาษาต่างประเทศให้มีวิชาความรู้สูงขึ้น จึงโปรดให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้น ตั้งอยู่ไม่ถึง 5 ปี นายฟรานซิส ยอช แพตเตอร์สัน (Francis George Patterson) ผู้เป็นครูชาวอังกฤษได้ลากลับไปยุโรปในพ.ศ. 2419 ทำให้เลิกไปชั่วคราว และในปีพ.ศ. 2422 ได้โปรดให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นใหม่ที่พระราชวังนันทอุทยานฝั่งธนบุรีแทนโรงเรียนที่เลิกไป โดยมี ศาสตราจารย์เอส.จี.แมคฟาร์แลนด์ (Reverend Samuel G. Mc Farland) เป็นอาจารย์ใหญ่

ในปีพ.ศ. 2423 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ซึ่งต่อมาทรงดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ มาทรงเป็นผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็ก และได้ทรงขอพระราชทานพระตำหนักสวนกุหลาบ มาใช้เป็นห้องเรียนเมื่อพ.ศ. 2425 พร้อมกับการจัดตั้งโรงเรียนนายทหารมหาดเล็กที่พระตำหนักสวนกุหลาบ และในปลายปีพ.ศ. 2425 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนทำแผนที่ขึ้นอีกแห่งหนึ่ง โดยมีนายแมคคาร์ธี เป็นครูสอน

เมื่อโรงเรียนนายร้อยทหารมหาดเล็กที่พระตำหนักสวนกุหลาบได้เจริญขึ้น จน

ต้องขยายกิจการโรงเรียนให้กว้างขวาง พระองค์เจ้าดิศวรกุมารได้ทรงนำความรู้ชั้นกราบ บังคมทูลขอเรียนพระราชปฏิบัติ ทรงมีพระราชกระแสว่า "การเล่าเรียนเป็นการสำคัญ ของบ้านเมืองอย่างหนึ่ง เมื่อความนิยมเริ่มเกิดขึ้นอย่างนี้แล้ว ที่จะสกัดกั้นด้วยหวังแก่ ประโยชน์ของกรมทหารมหาดเล็กกรมเดียวเท่านั้นหาควรไม่ ในกระทรวงราชการต่าง ๆ ก็ต้องการคนที่ได้เล่าเรียนมีวิชาความรู้ เข้าตำแหน่งรับราชการอยู่เป็นอันมากเหมือนกัน ให้คิดจัดโรงเรียนชั้นสูง สำหรับพระราชวงศ์และผู้ที่จะเป็นข้าราชการ ให้เป็นประโยชน์ กว้างขวาง สำหรับข้าราชการบ้านเมืองทั่วไปเถิด ส่วนนักเรียนทหารมหาดเล็กนั้น เมื่อเรียนวิชาความรู้เบื้องต้นในโรงเรียนสวนกุหลาบแล้ว จึงค่อยแยกไปฝึกหัดวิชาทหาร เฉพาะแต่พวกที่ไปเป็นทหารมหาดเล็ก" ด้วยเหตุนี้โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบจึงได้ ขยายอาคารสถานที่และเปลี่ยนฐานะเป็นโรงเรียนพลเรือนสำเร็จเรียบร้อยเมื่อพ.ศ. 2427 นอกจากนั้นยังทรงโปรดให้พระองค์เจ้าดิศวรกุมารทรงดูแลทำนุบำรุงโรงเรียนพระปริยัติธรรม ซึ่งอยู่ที่แก่ง 4 แห่ง หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดารามอีกด้วย

ในปีพ.ศ. 2427 ทรงโปรดให้คิดแบบวิธีไล่หนังสือไทยขึ้น เพื่อต้องการให้ นักเรียนมีความรู้สูงขึ้นไป จำต้องมีการสอบไล่หนังสือไทยทำนองเดียวกับที่พระสงฆ์สอบ พระปริยัติธรรมปีละครั้ง เมื่อสิ้นปีพ.ศ. 2427 อันเป็นปีแรกที่มีการสอบไล่ ข้าหลวง ได้สอบความรู้นักเรียนตั้งแต่มูลบทบรรพกิจไปจนจบพิศาลการันต์ ใครสอบได้ก็ให้ประกาศ- นียบัตรเป็นสำคัญในการสอบไล่ครั้งแรกนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ เสด็จไปพระราชทานรางวัลนักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบอีกด้วย และต่อมา โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบได้เพิ่มวิชาเรียนชั้นอีก คือ สอนวิชาความรู้ต่าง ๆ ที่ ต้องการใช้สำหรับเสมียนในราชการพลเรือนตามกระทรวงต่าง ๆ ซึ่งในปีพ.ศ. 2428 โปรดให้จัดการสอบเป็น 2 ชั้น โดยอนุโลมเรียกตามวิธีสอบพระปริยัติธรรม คือ เรียก การสอบครั้งแรกซึ่งจัดเป็นชั้นต่ำว่า ประโยค 1 และเรียกการสอบที่ตั้งชั้นใหม่ซึ่งจัดเป็น ชั้นสูงว่า ประโยค 2 การเรียนสำหรับสอบไล่ประโยค 1 ใช้หนังสือมูลบทบรรพกิจจนถึง พิศาลการันต์ นักเรียนประโยค 1 เรียกชื่อจำแนกชั้นตามชื่อหนังสือที่เรียน เช่น นักเรียน มูลบท นักเรียนวาทินต์ นักเรียนอักษรประโยค เป็นต้น เมื่อสอบไล่ได้ประโยค 1 แล้ว ถ้าไม่ออกไปทำงานก็เข้าเรียนประโยค 2 ต่อไปได้ บางคนก็หันไปเรียนภาษาอังกฤษ วิชาประโยค 2 มี 8 อย่าง คือ คัดลายมือ เขียนตามคำบอก ทานหนังสือ แต่งจดหมาย

แต่งแก้กระหู้ความ ย่อความ เลข และบัญชี ในการตั้งประโยค 2 เพิ่มขึ้นนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีประกาศการเรียนหนังสือชี้แจงเรื่องสอบไล่ หลักสูตรที่เรียน และประโยชน์ที่ผู้สอบไล่จะได้รับการสอบประโยค 2 นี้ ได้เริ่มในพ.ศ. 2429 เป็นปีแรก

การที่พระองค์เจ้าดิศวรกุมารต้องมาทรงคลุกคลีอำนวยการโรงเรียนในสังกัดกรมทหารมหาดเล็ก ซึ่งได้แก่ โรงเรียนหลวงของพระยาศรีสุนทรโวหาร โรงเรียนนายทหารมหาดเล็กที่พระตำหนักสวนกุหลาบ โรงเรียนท่าแพนที่ โรงเรียนของพระเจ้าลูกยาเธอ โรงเรียนพระปริยัติธรรม ทำให้เกิดสนพระทัยในการศึกษาของชาติ และเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ที่จะขยายการศึกษาออกไปสู่ทวยราษฎร์ พระองค์ก็ต้องทรงรับพระราชธุระมาจัดตั้งโรงเรียนวัดมทรณพารามขึ้นเป็นแห่งแรก เมื่อพ.ศ. 2427 และเมื่อทรงพระกรุณาประกาศตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นสำหรับจัดการเล่าเรียนทั้งปวงเมื่อพ.ศ. 2430 จึงทรงโปรดให้พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าดิศวรกุมาร ซึ่งได้รับพระราชทานทรงกรมเป็นกรมหมื่นดำรงราชานุภาพแล้ว ทรงขาดจากราชการทหารมาเป็นอธิบดีกรมศึกษาธิการเป็นพระองค์แรกและบุกเบิกการศึกษาของชาติต่อมา

สภาพการจัดการศึกษาจริยศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่เพียงแต่จะให้บุตรหลานเจ้านายและขุนนางมีโอกาสเล่าเรียนเท่านั้น แต่ทรงต้องการให้บุตรหลานของทวยราษฎร์ได้มีโอกาสเล่าเรียนเช่นกัน ดังพระราชดำรัสที่ว่า "เจ้านายราชตระกูลตั้งแต่ลูกฉันเป็นต้นลงไปตลอดจนถึงราษฎรที่ต่ำที่สุด จะได้มีโอกาสเล่าเรียนได้เสมอกัน ไม่ว่าเจ้าว่าขุนนางว่าไพร่" ดังนั้นในปีพ.ศ. 2427 จึงโปรดให้พระองค์เจ้าดิศวรกุมารจัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรขึ้นที่ วัดมทรณพาราม ด้วยเหตุผลว่าวัดเป็นสถานศึกษาเล่าเรียนแต่เดิมมา มีพระเป็นครูสอน ชาวบ้านให้การสนับสนุนเพราะสอดคล้องกับประเพณีเดิม ไม่ต้องทุ่มเทงบประมาณมาก เพราะถ้าต้องใช้เงินมากอาจจะทำให้เกิดปัญหาขึ้นได้ และการตั้งโรงเรียนในวัดเป็นตัวอย่างนับเป็นการเริ่มต้นจากพื้นฐานที่ไม่แตกต่างกันมากนัก

ความพยายามที่จะจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ ได้มีมาก่อนพ.ศ. 2427 แล้ว

กล่าวคือพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำริที่จะเลิกทาสในพ.ศ. 2427 พระองค์ทรงเห็นว่าควรมีโรงเรียนสอนหนังสือเพื่อให้ลูกทาสได้เล่าเรียน และ "การเรียนหนังสือนี้จะช่วยทาสเป็นไทได้จริง ๆ " ทรงมีประกาศจะให้มีอาจารย์สอนหนังสือไทยและสอนเลขทุก ๆ อารามในพ.ศ. 2418 ซึ่งจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งการเล่าเรียนพระไตรปิฎกและรับราชการต่อไป อย่างไรก็ตามประกาศนี้ไม่มีผลในทางปฏิบัติแต่อย่างใด แต่พอตั้งโรงเรียนวัดมหารัตนารามในพ.ศ. 2427 ก็เกิดการขัดข้องด้วยข่าวลือ ทำให้คนพากันเข้าใจผิดว่ารัฐบาลตั้งโรงเรียนเพื่อเกณฑ์เด็กไปเป็นทหาร ด้วยกลัวกันว่าจะได้รับความลำบากตรากตรำมาก จึงต้องโปรดให้มีประกาศโรงเรียน พ.ศ. 2428 เพื่อชี้แจงความมุ่งหมายของการศึกษาและชักชวนให้ราษฎรนิยมการเรียนหนังสือ (วุฒิชัย มุลศิลป์ 2512 : 74-81)

ในปีพ.ศ. 2431 ได้มีการเปลี่ยนหนังสือแบบเรียนใหม่ คือ เลิกสอนตามแบบเรียนหลวง 6 เล่ม ของพระยาศรีสุนทรโวหาร มาใช้แบบเรียนเร็ว ซึ่งกรมศึกษาธิการแต่งตั้งขึ้นใหม่ เพราะชุดแบบเรียนหลวง สอนแต่กระบวนอักษรวิธีนักเรียนต้องเรียนถึง 3 ปี จึงจะจบทั้ง 6 เล่ม ครั้นเมื่อโรงเรียนหลวงสอนวิชาอื่นเพิ่มเติมอีก พร้อมทั้งต้องการให้นักเรียนเรียนอักษรวิธีร่วมกับวิชาอื่น ๆ ให้จบใน 3 ปี จึงคิดแบบเรียนเร็ว 3 เล่มขึ้นใหม่ ให้นักเรียนเรียนรู้อักษรวิธีภายในปีเดียวหรือปีครึ่งเป็นอย่างช้า (รอง ศยามานนท์ 2507 : 58) สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียบเรียงตำราแบบเรียนเร็วเป็นหนังสือรวม 3 เล่ม เรียกว่าแบบเรียนเร็วเล่ม 1 เป็นตำราสอนให้อ่านหนังสือออก แบบเรียนเร็วเล่ม 3 เป็นตำราสอนให้เขียนหนังสือถูก และแบบเรียนเร็วเล่ม 3 เป็นตำราสอนให้เรียงถ้อยคำและข้อความอย่างง่าย ๆ ได้ สำหรับแบบเรียนเร็วเล่ม 1 นั้นในสมัยต่อมาได้มีการแยกพิมพ์เป็น 2 เล่ม คือแบบเรียนเร็วเล่ม 1 ตอนต้น และแบบเรียนเร็วเล่ม 1 ตอนปลาย และได้ใช้ต่อมาจนถึงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (นิพนธ์ สุขสวัสดิ์ 2521 : 96)

ในปีพ.ศ. 2435 จึงได้ประกาศตั้งโรงเรียนมูลศึกษาขึ้นในวัดโดยทั่วไปทั้งในกรุงและหัวเมือง ด้วยประสงค์จะขยายการเรียนหนังสือไทยให้แพร่หลายเป็นแบบแผนยิ่งขึ้น เมื่อมีการจัดการศึกษาในระบบในโรงเรียน โดยมีการสอนเฉพาะหนังสือไทย ภาษาอังกฤษ

และศิลปวิชาการต่าง ๆ แต่มิได้มีวิชาที่ว่าด้วยศีลธรรมจรรยาหรือการอบรมสั่งสอนทางคุณธรรม และจริยธรรม ทั้งนี้เพราะถือว่าเด็กหรือผู้เรียนได้รับการศึกษาในเรื่องเหล่านี้จากสังคม ตามปกติวิสัยอยู่แล้ว ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ยังไม่ห่างวัดหรือสถาบันทางศาสนา โรงเรียน สำหรับทวยราษฎร์ในตอนแรกก็ต้องอยู่ในวัด ให้วัดจัดการ พระเป็นครูสอน เมื่อเด็ก สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนแล้ว ก็ยังนิยมบวชเรียนก่อนจึงลาสิกขาบวชออกไปประกอบ อาชีพ และครองเรือนต่อไป (อำนาจ รุจิราวรรณ 2527 : 15)

1. กฎพิทักษ์การศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ (พ.ศ. 2435)

การตั้งโรงเรียนมูลศึกษาขึ้นในวัดโดยทั่วไปทั้งในกรุงและหัวเมือง เมื่อ พ.ศ. 2435 เพื่อให้การศึกษาตามแบบใหม่แพร่หลายไปยังประชาชนพลเมืองอย่างทั่วถึงกัน เป็นผลให้มีกฎพิทักษ์การศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ (หงษ. เอกสาร รัชกาลที่ 5 ศ.2/2 ตรวจและจัดโครงการศึกษา, ร่างกฎที่ 1, 2 พิทักษ์การศึกษา เป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ ร.ศ. 111) นับเป็นหลักสูตรฉบับแรกของไทย และมีวิชาจริยศึกษาบรรจุอยู่ในหลักสูตร โดยใช้ชื่อว่า ธรรม หรือ ธรรมจारी หลักสูตร ฉบับนี้ แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

ระดับมูลศึกษา คือ มูลสามัญขั้นต่ำอย่างง่ายสำหรับโรงเรียนตำบล บ้านนอก และโรงเรียนมูลสามัญขั้นต่ำ 3 ปี มูลสามัญขั้นสูง 4 ปี

ระดับมัธยมศึกษา คือ ชั้นกลางสามัญ 4 ปี และชั้นกลางสูง 4 ปี

ระดับอุดมศึกษา หรือ พิเศษศึกษา จะเข้าศึกษาได้เมื่อจบการศึกษา ชั้นกลางสูงแล้ว

ความมุ่งหมาย ในกฎพิทักษ์การศึกษาไม่ได้ระบุไว้ แต่สรุปจาก การประกาศตั้งโรงเรียนได้ว่า รัชกาลที่ 5 ต้องการให้ราษฎรได้รับประโยชน์จากการศึกษา ทั่วหน้ากัน เพื่อนำไปใช้ในการประกอบอาชีพ แต่การที่การศึกษาจะต้องพึ่งพาอาศัยวัด ก็ย่อมเป็นธรรมดาที่พระสงฆ์จะต้องสอนหลักธรรมทางพุทธศาสนาให้กับนักเรียน ซึ่งสอดคล้อง กับค่านิยมของสังคมไทยอยู่แล้ว

เนื้อหาวิชา วิชาที่กำหนดให้เรียนในระดับมูลสามัญชั้นต่ำ คือ ธรรมจारी¹ อ่าน เขียน แต่งความ ไวยากรณ์ และเลขวิธี ส่วนวิชาในโรงเรียนมูลสามัญชั้นสูง คือ ธรรมจारी อ่าน เขียน แต่งข้อความ ไวยากรณ์ อักษรวิธี ภูมิศาสตร์ พงศาวดาร วิทยาศาสตร์ เขียนรูปภาพ ขับร้อง เนื้อหาวิชาธรรมจारीนั้นได้ระบุไว้ว่าให้สอนพุทธคุณ สิงคาโลวาทสูตร อุบาสกะ² ปฏิบัติตามแบบเพศ กุศลกัมภถ ธรรมวัตร และพุทธคุณแปล ตามแต่ครูจะสอนได้

อัตราเวลาเรียน กำหนดอัตราเวลาเรียนไว้ แต่ไม่ได้แยกชั้น โดยกำหนดไว้ว่าให้มีวันเรียนในปีหนึ่งไม่เกิน 40 สัปดาห์ ประมาณ 200 วัน วันละ 5 ชั่วโมง สำหรับวิชาธรรมจारीกำหนดให้เรียนสัปดาห์ละ 2 ชั่วโมง ในโรงเรียนมูลสามัญ ส่วนโรงเรียนมูลสามัญชั้นต่ำอย่างง่ายที่ตั้งขึ้นในตำบลบ้านนอกนั้น ให้เรียนวิชาน้อยกว่าโรงเรียนมูลสามัญ แต่วิชาธรรมจारी เป็นวิชาที่กำหนดว่าต้องเรียนแต่ไม่ได้กำหนดอัตราเวลาเรียนไว้ ตามแต่อาจารย์จะเห็นสมควรลงมือสอนเวลาใดก็ได้

กระบวนการเรียนการสอน ในกฎพิภักได้มีการบรรยายการสอนวิชาต่าง ๆ ไว้ สำหรับวิชาธรรมจारीนั้นในโรงเรียนมูลสามัญชั้นต่ำอย่างง่าย บรรยายไว้ว่า

ธรรม นั้น คือ ให้ท่องบ่นธรรมวัตร แปลตามแบบ แลพุทธคุณ ฤ สวดมนต์ก็แล้วแต่อาจารย์จะพึงสอนได้ จะให้ท่องสาธยายในก่อนเวลาเรียน ฤ เมื่อเรียนแล้ว ฤ เวลาคำถ้ำศิษย์วันนั้นอยู่ด้วยกับอาจารย์ ฤ เฉพาะแต่ วันอุโบสถ ก็ตามแต่อาจารย์จะเห็นสมควร ไม่มีกำหนดเวลา

ส่วนในโรงเรียนมูลสามัญ ได้บรรยายไว้ว่า

ในการที่จะสอนธรรมนั้น ครูจงมีความระวัง อธิบายให้รู้จักพุทธคุณ อธิบายในสิ่งที่เป็นจริงโดยอย่างง่าย ที่ครูเห็นสมควรจะสอนให้เด็กพอเข้าใจ ได้ง่าย แลสอนสิงคาโลวาทสูตร อุบาสกะ ปฏิบัติตามแบบเพศ ซึ่งพระเจ้า น้อยยา ธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสทรงนิพนธ์ขึ้นไว้ แลกุศลกัมภถ ธรรมวัตร แลพุทธคุณแปลตามแต่ครูจะสอนได้ แลครูเองจะต้องประพฤติให้เป็นตัวอย่างใน การปฏิบัติ ดี } ให้เป็นแบบอย่างแก่นักเรียนด้วย
ชอบ }

¹ธรรมจारी หมายถึง ผู้ประพฤติธรรม

²อุบาสกะ หมายถึง อุบาสก คือ ภรรยาสามีศรัทธาในพระพุทธศาสนา หญิง

จะเห็นได้ว่าการเรียนการสอนนั้น คงใช้แบบเรียนเป็นหลักสอนโดยการให้ท่องจำ การแปล และอธิบาย สิ่งสำคัญครูจะต้องประพฤติปฏิบัติให้เป็นตัวอย่างที่ดีแก่นักเรียน

การวัดและการประเมินผล ในวิชาธรรมจารีไม่มีระบุไว้ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะว่าหลักสูตรฉบับพ.ศ. 2435 มีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะให้รู้วิชาหนังสือไทย ภาษาต่างประเทศ เพื่อจะได้ไปประกอบอาชีพโดยสะดวก ดังนั้นจึงยึดการวัดผลในวิชาหนังสือเป็นสิ่งสำคัญ โดยมีเจ้าพนักงานจากส่วนกลางออกไปเป็นผู้สอบไล่ตามโรงเรียนต่าง ๆ ปีละ 2 ครั้ง ในเดือนตุลาคม และ มีนาคม ซึ่งเป็นการปฏิบัติตามพระราชบัญญัติการสอบวิชา ร.ศ. 110 (พ.ศ. 2434) ด้วยการยึดการวัดผลในวิชาหนังสือเป็นสิ่งสำคัญ กล่าวคือผู้จะสอบผ่านมูลศึกษาชั้นต่ำได้จะต้องสอบไล่ได้ตามแบบเรียนแล้ว ดังนั้นการเรียนวิชาธรรมจารีในระยะนี้จึงไม่มีผลต่อการสอบเลื่อนชั้นแต่อย่างใด เพราะมิได้กำหนดการวัดผลวิชานี้ในพระราชบัญญัติการสอบวิชา

2. หลักสูตร พ.ศ. 2438

หลักสูตร พ.ศ. 2438 ได้แบ่งออกเป็น 3 ระดับ คือ

ก. ประโยค 1 มี 3 ชั้น เทียบได้กับหลักสูตรระดับประถมศึกษาตอนต้น ใช้เวลาเรียน 3 ปี

ข. ประโยค 2 มี 3 ชั้น เทียบได้กับหลักสูตรระดับประถมศึกษาตอนปลาย ใช้เวลาเรียน 3 ปี

ค. ประโยค 3 มี 4 ชั้น เทียบได้กับหลักสูตรระดับมัธยมศึกษา ใช้เวลาเรียน 4 ปี

ความมุ่งหมาย หลักสูตร พ.ศ. 2438 ยังคงเน้นวิชาหนังสือเหมือนหลักสูตรฉบับแรก ดังนั้นความมุ่งหมายของหลักสูตรฉบับนี้ก็คือ เพื่อเป็นการทบทวนการเล่าเรียนวิชาให้เจริญ (พรเพ็ญ ปทุมศิริ เอกสารอัครสำเนา ม.ป.ป. : 4) และหลักสูตรก็ได้กำหนดให้เรียนวิชาธรรมจரியในระดับประโยค 1 และประโยค 2 แต่ในประโยค 3 ชั้น 3 กำหนดไว้ว่าให้เรียงความจากหัวข้อที่ยากขึ้นไป เช่น ปิณฑิกล้อคอนอมิ (Political Economy) สมบัติวิเคราะห์ มอแรลลิตี้ (Morality) ธรรมจரிய หน้าที่ของราษฎรที่จะต้อง

กระทำ ฯลฯ (หลักสูตรพ.ศ. 2438 ม.ป.ป. : 7)

เนื้อหาวิชาและอัตราเวลาเรียน เนื่องจากหลักสูตรฉบับนี้เน้นวิชาหนังสือ เหมือนหลักสูตรฉบับแรก คือ ให้เรียน อ่าน เขียน คัด ไวยากรณ์ เลขคณิต เรียงความ ย่อความ สำหรับประโยค 1 ประโยค 2 ส่วนประโยค 3 เพิ่มวิชา ภูมิศาสตร์ ภาษาบาลี ภาษาอังกฤษ ภาษามลายู และวาดเขียน แต่วิชาธรรมจริยานั้นไม่ได้กำหนดไว้ในระดับประโยค 1 ประโยค 2 มีกำหนดไว้ในระดับประโยค 3 ชั้น 3 เท่านั้น ให้เขียนเป็นเรียงความเกี่ยวกับมอแรลลิตี้ (Morality) ธรรมจริยา หน้าที่ของราษฎรที่จะต้องกระทำ และมีได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับเนื้อหาในวิชาเหล่านี้ สำหรับอัตราเวลาเรียนนั้นก็มิได้กำหนดไว้เช่นกัน

กระบวนการเรียนการสอน ในหลักสูตรไม่ได้แนะนำวิธีสอนวิชาธรรมจริยาไว้ ครุส่วนมากคงสอนตามตำราเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งสังเกตได้จากในหลักสูตรมีกระบวนแบบเรียนไว้ในวิชาต่าง ๆ แม้จะไม่ได้ระบุแบบเรียนในวิชาธรรมจริยาก็ตาม อาทิเช่น ประโยค 1 ชั้น 1 อ่านแบบเรียนเร็วเล่ม 1 หรือ แบบสอนอ่าน (เรื่องนกกระจอก) เขียนตามคำบอกจากแบบเรียนเร็วเล่ม 1 ลายมือจากแบบเรียนเร็วเล่ม 1 เขียนตัวบรรจงอย่างดี ส่วนประโยค 1 ชั้น 2 อ่านหนังสือวิชานารู้เรื่องราวร่างกายของเราเอง เขียนตามคำบอก มีคำยากง่ายระหว่างบท 1 ถึงบท 28 ของแบบเรียนเร็วเล่ม 2 เป็นต้น

การวัดและการประเมินผล จากการเน้นวิชาหนังสือเป็นหลักการวัดและการประเมินผลจึงต้องปฏิบัติตามประกาศกรมศึกษาธิการเกี่ยวกับระเบียบการสอบของทุกวิชาในชั้นต่าง ๆ เพื่อให้ครูนำไปปฏิบัติได้ถูกต้อง โดยให้มีการสอบไล่ปีละ 2 ครั้ง ในเดือนตุลาคม และ มีนาคม แต่ในพระราชบัญญัติการสอบวิชานี้ไม่ได้กำหนดให้มีการวัดและการประเมินผลวิชาธรรมจริยาอยู่ด้วย (คณะกรรมการจัดงานเฉลิมฉลองวชิราวุธสมมติครบ 100 ปี ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว 2511 : 134-138)

3. หลักสูตรประถมศึกษาสำหรับสอบไล่ประกาศนียบัตรประโยค 1 (พ.ศ. 2448)

โครงการศึกษา พ.ศ. 2445 เป็นโครงการศึกษาที่ปรับปรุงมาจากโครงการศึกษา พ.ศ. 2441 โครงการศึกษานี้เริ่มมีการแบ่งแยกระดับการศึกษาออกเป็น

ระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษา และอุดมศึกษา มีการแยกประเภทโรงเรียนสามัญ และ
 วิสามัญ เมื่อวางรูปแบบการศึกษาแล้ว หลักสูตรฉบับพ.ศ. 2448 จึงเกิดขึ้นโดยปรับปรุง
 จากฉบับพ.ศ. 2438 มีจุดประสงค์ที่จะปรับปรุงการศึกษาของไทยให้เหมาะสมกับการที่จะ
 ส่งนักเรียนไทยไปศึกษายุโรป (ทจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ตรวจสอบและจัดโครงการศึกษา,
ความเห็นที่จะจัดการศึกษาของนักเรียนสยามในประเทศอังกฤษ 6 เม.ย. ร.ศ. 117)

เนื่องจากในระยะนี้อิทธิพลของการศึกษาจากต่างประเทศเข้ามาเป็นส่วนสำคัญ
 มากยิ่งกว่าแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระปริวิตกว่าเด็กไทย
 ระยะต่อไปนี้จะห่างเหินพระพุทธศาสนา จนกลายเป็นคนไม่ธรรมในใจมากขึ้น ก็จะเป็น
 การยากในการปกครองและก่อความไม่ค้ำจุนต่อวงศ์สกุลที่เคยกระทำแต่ความดี พระองค์
 จึงทรงปรึกษาเรื่องนี้กับกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส พระองค์ท่านทรงเสนอความเห็นให้มีการ
 สอนวิชาจรรยาทุกระดับชั้น ตั้งแต่ชั้นต้นจนชั้นสูง ซึ่งต่างกับของอังกฤษจะสอนเด็กโดย
 เฉพาะนักเรียนระดับสูงเท่านั้น วิชาจรรยาเน้นวิชาที่เกี่ยวกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา
 เพื่อให้เด็กนักเรียนสนใจทางธรรม และจะมีผลดีในการประพฤติปฏิบัติตนสมดังพระราชประสงค์
 นับเป็นการร่วมมือระหว่างรัฐกับวัดในการให้การศึกษาด้านจริยศึกษาแก่เยาวชนของชาติ
 อย่างเด่นชัดในระยะนี้ (ทจช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ศ.2/3 ตรวจสอบและจัดโครงการ
 การศึกษา, ความเห็นของพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เรื่องการจัดการศึกษา ร.ศ. 117)
 ด้วยเหตุนี้จึงได้กำหนดให้มีการสอนวิชาจรรยาในทุกระดับชั้น โดยระบุให้มีการสอนในหัวข้อ
 ที่เกี่ยวกับศีล ธรรม และความประพฤติ และในหลักสูตรยังได้แนะวิธีการสอนของครูไว้
 อีกด้วย โดยแบ่งระดับชั้นเป็น ประโยค 1 (ประถมศึกษา) 4 ปี และมัธยมศึกษา
 3 ปี

ความมุ่งหมาย ไม่มีกล่าวไว้ในหลักสูตร แต่พอจะสรุปได้ว่าความมุ่งหมาย
 ในระดับหลักสูตรนั้น เพื่อให้สอดคล้องกับนโยบายการศึกษา คือเพื่อขยายความรู้ของ
 นักเรียนให้สูงขึ้น ส่วนความมุ่งหมายเฉพาะวิชาจรรยาเน้นด้านความประพฤติของเด็ก
 เป็นสำคัญ ดังจะเห็นได้จากหลักสูตรได้กำหนดไว้ในประโยค 1 ทั้ง 4 ชั้น เกี่ยวกับ
 ในเรื่องของความประพฤติ (หลักสูตรประถมศึกษาสำหรับสอบไล่ประกาศนียบัตรประโยค 1
 ม.ป.ป. : 1-11) ความว่า

ครูต้องตรวจตราดูแลความประพฤติของนักเรียนอันเป็นอยู่เสมอ เพื่อฝึกหัดคัดสันดานให้เป็นไปตามสอนข้างบน ถ้าใครประพฤติผิดควรตีเตือนว่ากล่าวให้รู้สึกผิดและกลับประพฤติชอบ.....แต่ครูต้องกวัดขั้นให้ได้จริง ถ้าประพฤติผิดควรลงโทษตามสมควร และจดหมายเหตุไว้ในสมุดรายงานประจำตัว เพื่อเป็นเครื่องเตือนมิให้นักเรียนประพฤติผิดอีก

เนื้อหาและอัตราเวลาเรียน ในหลักสูตรได้กำหนดเนื้อหาวิชาจรรยาไว้ทุกระดับชั้น ในระดับประโยค 1 ทั้ง 4 ชั้น ให้เรียนหัวข้อศีลธรรม และความประพฤติเป็น 3 หัวข้อใหญ่ ประโยค 1 ชั้น 1 หัวข้อศีลธรรม กำหนดให้สอนข้อห้ามในการฆ่า การทำร้ายร่างกาย การทรมาณสัตว์ ประพฤติเป็นโจร กล่าวคำเท็จ และหัวข้อธรรม กำหนดให้สอนข้อแนะนำให้มีเมตตากรุณา ความกตัญญู ประโยค 1 ชั้น 2 หัวข้อศีล กำหนดให้สอนข้อห้ามในกิริยาเป็นฉยาโจรกรรม รับแล้วไม่ทำตามรับ และข้อที่สอนมาแล้วแต่ชั้น 1 ให้ละเอียดพิสดารขึ้น หัวข้อธรรมให้สอนข้อแนะนำให้มีความซื่อตรงต่อมิตร ความไม่เล่นเล่ในการทำงาน และข้อที่สอนมาแล้วแต่ชั้น 1 ให้ละเอียดพิสดารขึ้น ประโยค 1 ชั้น 3 หัวข้อศีลให้สอนข้อห้ามในความเลียงชีพ อนุโลมโจรกรรม อนุโลมมูสา ตุ่มน้ำเมา เสพย์ของเมา หัวข้อธรรม สอนข้อแนะนำให้มีความสวามิภักดิ์ในเจ้าของตน ความรู้จักประมาณในอาหารที่จะพึงบริโภค ความมีสติสัมปชัญญะในการประพฤติตัว ประโยค 1 ชั้น 4 หัวข้อศีล ให้สอนข้อห้ามในการประพฤติผิดในกาม และประพฤติผิดธรรมดา ให้ข้อของเก่าให้ซึมซาบเข้าใจตลอด ในข้อที่ควรจะทราบได้กับสอนให้รู้จักวิริย 3 ประการ หัวข้อธรรมให้สอนข้อแนะนำให้มีสัมมาอาชีวะ ความสำรวมในกาม ความเที่ยงธรรมในกิจการอันเป็นหน้าที่ ความไม่ประมาทในธรรม กับข้อของเก่าที่ควรจะรู้แม่นยำให้แน่นหนายิ่งขึ้น สำหรับในหัวข้อความประพฤตินั้น ประโยค 1 ทั้ง 4 ชั้น เน้นที่ความประพฤติของเด็กเป็นสำคัญ ซึ่งจัดว่าเป็นความมุ่งหมายเฉพาะของวิชาจรรยาดังกล่าวมาแล้วข้างต้น และในเรื่องของอัตราเวลาเรียนนั้นไม่ได้กำหนดไว้ในหลักสูตร

กระบวนการเรียนการสอน เกี่ยวกับการเรียนการสอนนั้นหลักสูตรได้กำหนดแนวการสอนไว้อย่างน่าสนใจ กล่าวคือ การสอนไม่ให้ครูยึดตำราเรียน หรือสอนโดย

การอ่านเท่านั้น ครูต้องสอนโดยการอธิบาย ยกตัวอย่างง่าย ๆ ให้เด็กเห็น ให้นักเรียนหาตัวอย่างเทียบเคียง เพื่อให้เด็กเข้าใจ โดยเน้นด้านความประพจน์ของเด็กเป็นสำคัญ และอาศัยแนวทางการอบรมสั่งสอนจากแบบเรียนธรรมจรรยา กับเบญจศีลเบญจธรรม ดังปรากฏข้อความในหลักสูตรประถมศึกษาสำหรับสอบไล่ประกาศนียบัตรประโยค 1 (ม.ป.ป. : 2-3) ความว่า

การสอนไม่ใช่ให้อ่านตำรา ครูต้องสอนด้วยคำอธิบาย และยกตัวอย่างง่าย ๆ ออกชี้ให้เห็น และให้นักเรียนหาตัวอย่างเทียบเคียง เพื่อให้เห็นว่าเข้าใจซึมทราบ สอนอย่างนี้ใช้หนังสือสอนอ่านธรรมจรรยาช่วยได้

และในประโยค 1 ชั้น 4 นั้น ได้ระบุไว้ว่า

วิธีสอนในชั้นนี้ นักเรียนควรมีหนังสือเบญจศีล เบญจธรรมด้วยแล้ว เพื่อได้ตรวจตราและกำหนดจดจำ และให้นักเรียนหาตัวอย่างมาเทียบเคียงจากหนังสืออ่านต่าง ๆ มีหนังสือสอนอ่านธรรมจรรยาเป็นต้นด้วยมาก ๆ

การวัดและการประเมินผล หลักสูตรประถมศึกษาสำหรับสอบไล่ประกาศนียบัตรประโยค 1 พ.ศ. 2448 เป็นหลักสูตรฉบับแรกที่กำหนดให้วิชาจรรยาเป็นวิชาที่ต้องสอบไล่ เพราะเท่าที่ผ่านมาจะยึดการสอบไล่เลื่อนชั้นด้วยแบบฝึกหัด และการอ่านหนังสือ เช่น หนังสือแบบเรียนเร็ว หลังจากกรมศึกษาธิการตั้งกองสอบไล่ขึ้น เมื่อพ.ศ. 2451 แล้ว การประเมินผลเริ่มเปลี่ยนแปลง การสอบไล่โรงเรียนต่าง ๆ ได้กระจายสอบเป็นโรงเรียน ๆ ไป ไม่สอบรวมทุกโรงเรียนพร้อมกัน (พรเพ็ญ ปทุมศิริ เอกสารอัดสำเนา ม.ป.ป. : 5) หลักสูตรฉบับนี้ได้มีการสอบไล่ครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2451 โดยกำหนดแนวการสอบวิชาจรรยาในระดับประถมศึกษา คือ อธิบายปัญหาธรรมะ และคฤหัสถ์ศีล แต่ภายหลังได้ยกเลิกคฤหัสถ์ศีล เพราะหัวข้อไปเกี่ยวกับศีลของพระ (ชำเลื่อง วุฒิจันทร์ 2524 : 17-18 อ้างถึงใน ชุตินา อ่อนละม้าย 2529 : 54)

4. หลักสูตรสำหรับโรงเรียนผู้หญิง ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450)

เนื่องจากอาชีพการงานส่วนใหญ่ที่ผู้ชายไทยประกอบอาชีพกันในสมัยนั้น สามารถนำมาเป็นตัวกำหนดการจัดการศึกษาเพื่อสนองอาชีพต่าง ๆ ในขณะนั้นได้เป็น

อย่างดี เช่น เสมียน ช่าง แพทย์ ครู เครื่องยนต์ ขุนศาลตุลาการ เป็นต้น
แต่การจัดการศึกษาของสตรีนั้น ผู้จัดทำหลักสูตรในสมัยนั้นยึดหลักว่าสอนให้เป็นแม่บ้าน
แม่เรือนที่ดีเป็นหลักใหญ่ ดังนั้นจึงได้เกิดมีหลักสูตรสำหรับโรงเรียนผู้หญิงขึ้น ใน ร.ศ. 126
(พ.ศ. 2450) โดยกำหนดให้สอนวิชาความรู้สามัญ เช่น เลข หนังสือ จรรยา
การเย็บ การเรือน ซึ่งแบ่งออกเป็น

ก. ชั้นมูลศึกษา มี 2 ชั้น ใช้เวลาเรียน 2 ปี รับนักเรียนอายุตั้งแต่
6-10 ปี

ข. ชั้นประถมศึกษา มี 4 ชั้น ใช้เวลาเรียน 4 ปี รับนักเรียนอายุ
ตั้งแต่ 10-14 ปี โดยแยกออกเป็นหลักสูตรประถมจบ คือ เมื่อเรียนจบชั้นประถมนี้แล้ว
ไม่เรียนต่อในระดับมัธยม และหลักสูตรประถมต่อ คือ เมื่อเรียนจบชั้นประถมแล้วเรียนต่อ
ในระดับมัธยมศึกษา

ค. ชั้นมัธยมศึกษา รับนักเรียนตั้งแต่อายุ 14-18 ปี

ความมุ่งหมาย หลักสูตรสำหรับโรงเรียนผู้หญิง ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450)
ได้กำหนดความมุ่งหมายแยกตามระดับ กล่าวคือ ความมุ่งหมายในระดับชั้นมูลศึกษานั้นก็
เพื่อประสงค์จะตระเตรียมเด็กให้มีความรู้เบื้องต้นที่จะเรียนต่อชั้นประถมศึกษา ส่วนความ
มุ่งหมายระดับประถมจบ เป็นการเตรียมผู้เรียนให้มีความรู้ความชำนาญในวิชาความรู้ที่
จำเป็นสำหรับประพฤติดำเนินการบ้านเรือน และการเลี้ยงชีพให้เพียงพอแก่ที่จะเป็น
ผู้ปกครองบ้านเรือนเลี้ยงตัวเองต่อไปในภายหน้า และความมุ่งหมายในระดับประถมต่อ
ก็คือ เพื่อเตรียมผู้เรียนให้มีความรู้ในวิชาสามัญเพียงพอที่จะเรียนในชั้นมัธยมต่อไป

สำหรับความมุ่งหมายเฉพาะวิชาจรรยา นั้นไม่ได้ระบุไว้ในหลักสูตรระดับมูล
ศึกษาและระดับประถมต่อ แต่ได้กำหนดไว้ในระดับประถมจบ โดยกำหนดความมุ่งหมาย
เกี่ยวกับเรื่องการครองตนว่า เพื่อรักษาตัวให้รอดและตั้งตัวให้ได้ ในเรื่องการครองตน
กำหนดไว้ว่าต้องการผูกใจคนให้อยู่ตามหน้าที่ของสตรี ซึ่งปกติมีหน้าที่เป็นเครื่องผูกญาติมิตร
พงษ์พันธุ์ สหายและบริวารทั้งหลาย สำหรับในเรื่องการครองสมบัติก็เพื่อให้รู้จักหาให้ชอบ
ใช้ให้ควร และเก็บให้อยู่

ผูกพันและบริวารด้วยความ
 พักพุ่มและอนุเคราะห์เลี้ยงดู สอน
 ความกตัญญู ความโอบอ้อมอารี
 ความเอื้อเฟื้อเอาใจใส่พิทักษ์รักษา
 ความเมตตา ความกรุณา ความ
 เที่ยงธรรม ความคบหาสมาคม
 ให้รู้จักอัธยาศัยของบุคคล และ
 ประพฤติให้ต้องอัธยาศัยแต่ที่ชอบ

3. ครองสมบัติ - การหาต้องหาให้ชอบ คือ ให้
 เป็นสัมมาอาชีพ ให้รู้จักเก็บเล็ก
 ประสมน้อย อย่าหาด้วยความโลภ
 ที่จะได้โดยที่จะได้โดยไม่ชอบธรรม
 เมื่อมีใช้รู้จักถนอม รู้จักรักษา
 การใช้ให้ใช้แต่ที่ควร จ่ายโดย
 ไม่ตระหนี่เกินไป และไม่จ่ายโดย
 สรุ่ยสร้อย ให้รู้จักแบ่งใช้อย่าให้
 ลืมตัว ให้รู้ทุนกำไรได้เสีย เก็บ
 ต้องให้อยู่และให้เกิดผล

- ช. สมาคม 1. มารยาท - ให้เป็นคนกริยาดี สอนการสัมมา
 การวะ สอนระเบียบและกริยา
 เคารพควรแก่คนเช่นไรอย่างไร
 สอนให้รู้ที่หนักเบาต่ำสูง สอน
 ระเบียบกริยาอย่างผู้ดี ฯลฯ
2. วาจา - พูดจาไพเราะอ่อนหวานสุภาพ
 ชัดถ้อยชัดคำ ฉาดฉาน ไม่

กระโชกกระชาก ไม่ดั่งแปรแปรรัน
 เกินไป ถ้อยคำต้องให้ได้เนื้อถ้อย
 กระทงความ ไม่ตัดจริตเกินกว่า
 ภาษาที่ธรรมดาควรจะพูด ไม่
 หยาบคาย ฯลฯ

3. ปฏิสันถาร - ให้เป็นคนโอภาปราศรัย คือ
 สอนในการต้อนรับ ให้รู้จักทักทาย
 ให้เหมาะให้ควรเป็นการปฏิสันถาร
 ด้วยวาจา เคารพบนอบให้ถูก
 ให้ควรเป็นการปฏิสันถารด้วยกริยา
 เอื้อเพื่อเลี้ยงดูให้ถูกให้ควรเป็นการ
 ปฏิสันถารด้วยามิส ให้รู้จักสนทนา
 วิสาสะทำความคุ้นเคย ฯลฯ

ในระดับประถมศอก เนื้อหาวิชาจรรยาทั้ง 4 ชั้น จะเรียนเนื้อหาอย่าง
 เดียวกันตลอด เพื่อเป็นการเน้นทวนและฝึกให้เกิดเป็นลักษณะนิสัย โดยกำหนดรายละเอียด
 ไว้ว่า

สอนให้เป็นผู้มีความคิดรู้จักผิดชอบชั่วดี รู้จักสิ่งควรประพฤติและไม่ควร
 ประพฤติ ให้รู้จักศีลธรรม และให้พยายามที่จะปฏิบัติ กาย วาจา ใจตน
 ให้เป็นคนอยู่ในศีลในธรรมที่ชอบ ทั้งที่เป็นธรรมสำหรับตนเองและสำหรับเกี่ยว
 ข้องแก่ผู้อื่นทั่วไป และให้แบ่งข้อความจากหลักสูตรมัธยมมาสอนให้พอสมควรแก่
 เวลาที่จะสอนได้

อัตราเวลาเรียน ในระดับชั้นมูลศึกษา ได้กำหนดอัตราเวลาเรียนวิชา
 จรรยาในรอบวิกหนึ่ง ชั้นปีที่ 1 และปีที่ 2 เรียน 1½ ชั่วโมง และในระดับประถมจบ
 ทั้ง 4 ชั้น ได้กำหนดอัตราเวลาเรียนวิกหนึ่ง 2 ชั่วโมงเท่ากันหมด และในระดับประถม
 ต่อไม่ได้กำหนดอัตราเวลาเรียนไว้

กระบวนการเรียนการสอน ในระดับมูลศึกษา ได้กำหนดวิธีสอนเกี่ยวกับการฝึกหัดอักษรย่ำไว้ว่า ใช้วิธีสอนอย่างอินเดการ์เตน (Kindergarten) เช่น ให้เล่นตุ๊กตา หรือ เล่นละคร เพื่อเป็นการเลียนท่าทางตามความเป็นจริงต่าง ๆ หรือ เรลิตชัน ในการเล่นเหล่านี้ผู้สอนต้องแนะนำไปในทางจรรยา ให้เคารพกัน ให้รักความสะอาด ให้รักใคร่ปรองดองต่อกัน ให้เอื้อเฟื้ออุทิศหนุนแก่กัน ให้เมตตากรุณา ให้เที่ยงธรรม เป็นต้น ผู้สอนต้องระวังคอยเกี่ยวกันธรรมที่ชั่วออก และแนะนำธรรมที่ดีให้

ในระดับประถมจบ ได้ระบุวิธีสอนไว้ว่า ผู้สอนต้องเลือกหาข้อธรรมที่ต้องแก่ความประสงค์มาอธิบาย ควรนำทานซึ่งเป็นหลักมาเทียบสอน จึงจะทำให้เด็กจำได้ติดใจ เมื่อสอนให้รู้แล้วเป็นหน้าที่ของครูบาอาจารย์จะดูแลให้ศิษย์ประพฤติตามธรรมที่ชอบ เกี่ยวกันให้ละเว้นธรรมที่ผิดอยู่เสมอ จนความดีทั้งหลายประชุมกันอยู่ในสันดานของศิษย์ และในส่วนที่เกี่ยวกับเรื่องการครองสมบัตินั้น ให้เพิ่มวิธีสอนทางธรรมและทางโปลิติกส์อีกคอนอมี่ประกอบกัน ส่วนในระดับประถมต่อแนะนำให้นานิทานที่เป็นตัวอย่างมาสอนให้แปลกเรื่อง มากครั้งขึ้นโดยลำดับ เพื่อให้เด็กจำถือเป็นนิสัยปัจจัยพอกพูนขึ้น และกวาดล้างความประพฤติให้เป็นตามได้มากยิ่งขึ้นทุกปี

จะเห็นได้ว่าในหลักสูตรสำหรับโรงเรียนสตรี ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) นี้ ได้มีการพัฒนาการเรียนการสอนดีขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก ซึ่งแต่เดิมมักใช้วิธีท่องจำ และการอธิบาย มาเป็นการเล่นตุ๊กตา เล่นละคร เพื่อเลียนแบบท่าทางตามความเป็นจริง และการใช้นิทานประกอบ ทั้งยังมีการสอนวิชาจรรยาสัมพันธ์กับวิชาอื่นอีกด้วย เช่น การนำวิชาเศรษฐศาสตร์มาประกอบสอนในเรื่องการครองสมบัติ นับว่าเป็นการสอนอย่างบูรณาการตามความหมายปัจจุบันได้เช่นกัน

การวัดและการประเมินผล หลักสูตรสำหรับโรงเรียนผู้หญิง ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450) มิได้กล่าวถึงเรื่องการวัดและการประเมินผลแต่อย่างใด แต่เนื่องจากหลักสูตรประถมศึกษาสำหรับสอบไล่ประกาศนียบัตรประโยค 1 พ.ศ. 2448 ซึ่งเป็นหลักสูตรฉบับแรกที่กำหนดให้วิชาจรรยาเป็นวิชาที่ต้องสอบไล่ ดังนั้นหลักสูตรสำหรับโรงเรียนผู้หญิง ร.ศ. 126 นี้ก็น่าจะมีการสอบไล่ในวิชาจรรยาเช่นเดียวกันด้วย

5. หลักสูตรมูลศึกษา ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452)

กรมศึกษาธิการ ได้ออกหลักสูตรมูลศึกษา ร.ศ. 128 นี้ ตรงกับแผนการศึกษาชาติฉบับใหม่ปีพ.ศ. 2452 ซึ่งแบ่งออกเป็นมูลศึกษาเบื้องต้น 3 ปี ประถมศึกษา 3 ปี มัธยมศึกษา 3 ปี และมัธยมสูง 3 ปี การที่เปลี่ยนจากหลักสูตร พ.ศ. 2448 มาเป็นหลักสูตร พ.ศ. 2452 เพราะมีการกำหนดระเบียบการสอนประโยคมูลศึกษาซึ่งเดิมปล่อยให้จัดการเอง เป็นการเตรียมเพื่อเข้าเรียนประถมศึกษา จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์เป็นแนวทางสำหรับการสอนพร้อมกัน จึงได้เริ่มแก้ไขหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษาพร้อมกันไปเพื่อให้เข้ากันได้สนิท ดังนั้นในปีพ.ศ. 2452 ได้มีประกาศใช้หลักสูตรมูลศึกษา กำหนดว่าสำหรับเรียนช่วงเวลา 2 หรือ 3 ปี อายุแต่ปีที่ 7 ถึงปีที่ 9 วิชาที่บังคับให้สอนมีภาษาไทยและเลข ซึ่งเป็นวิชาบังคับเดิม เพิ่มวิชาจรรยาและการรักษาตัวให้เป็นวิชาบังคับด้วย ส่วนวิชาไม่บังคับยอมให้เลือกสอนได้ตามความสามารถ เช่น วิทยาศาสตร์ ศิลป ฆักร้อง ระเบียบแถวและกายบริหาร เป็นต้น

ในหลักสูตรมูลศึกษา ร.ศ. 128 นี้ แม้จะกำหนดไว้ว่าเรียนช่วงเวลา 2 หรือ 3 ปี แต่ก็ไม่ได้มีการแยกออกไปว่าปีใดควรจะสอนเพียงใด ใช้วิธีกำหนดทั้งประโยคหลักสูตรจึงคล้ายเป็นธงที่ตั้งไว้เป็นจุดหมายปลายทางที่จะต้องเดินไปถึง ส่วนจะเดินไปได้เร็วหรือช้าเพียงใดเป็นเรื่องของสถานศึกษา ครูผู้สอน และนักเรียน หรืออีกนัยหนึ่งหลักสูตรเป็นเครื่องมือสำหรับดำเนินการสอบไล่ตัวประโยคต่าง ๆ มากกว่าที่จะเป็นแนวการสอน เช่นที่เคยทำมาแต่เดิม ซึ่งวิธีการเหล่านี้ต่อมาได้ใช้เป็นหลักในการเขียนหลักสูตรประโยคสูง ๆ ขึ้นมาด้วย (กรมวิชาการ 2513 : 25 อ้างถึงใน ชุติมา อ่อนละม้าย 2529 : 55)

ความมุ่งหมาย หลักสูตรมูลศึกษา ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452) ได้กำหนดความมุ่งหมายเฉพาะวิชาจรรยาไว้ด้วย (หลักสูตรมูลศึกษา ร.ศ. 128 ม.ป.ป. : 5) ความว่า

...ให้เป็นการกล่อมเกล่าอัธยาศัยใจคอ ฝึกหัดให้มีสันดานดี คือ ให้เป็นผู้ตั้งอยู่ที่ชอบ เป็นต้นว่าให้มีความสุจริตในกิจการนี้ทั้งปวง มีความอ่อนน้อม

สภาพอยู่ในถ้อยคำ และความบังคับบัญชาของผู้ใหญ่ รวมความก็คือ ต้องหัดให้เป็นเด็กดี เพื่อโตขึ้นจะได้เป็นคนดี ทำมาหากินแต่ในทางชอบ สมควรแก่ฐานะที่เป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินสืบไป

เนื้อหาวิชาและอัตราเวลาเรียน รายละเอียดในการสอนเนื้อหาวิชาจรรยา
นี้หลักสูตรได้กำหนดไว้ทั้งประโยคไม่แยกเป็นรายชั้น (หลักสูตรมูลศึกษา ร.ศ. 128
ม.ป.ป. : 5-6) โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 หัวข้อใหญ่ คือ สอนธรรมและข้อปฏิบัติ
ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ก. สอนธรรม สอนความประพฤติที่ใกล้ต่อความจำเป็น ซึ่งจะต้องปลูก
ฝังก่อน เป็นต้นว่า ให้มีกตัญญูรู้จักคุณบิดามารดา ครูอาจารย์และพระมหากษัตริย์เป็น
เบื้องต้น ให้เป็นคนสุภาพอ่อนน้อมเชื่อฟังคำสั่งสอน ให้รู้จักรัก รู้จักปราณีประนอมต่อพี่น้อง
วงษาคณาญาติและผู้อื่น ๆ ให้รู้จักแสดงอัธยาศัยดีต่อกันและกัน มีความเมตตากรุณา
ให้เป็นคนหมั่นและเพียร ให้เป็นผู้ตรงและจริงต่อการทำงาน ให้รู้จักถนอมเข้าของตน และ
ไม่ประทุษร้ายของของผู้อื่น และของที่เป็นสาธารณประโยชน์ ให้มีใจอาจหาญ ให้รู้จัก
รักษาบ้านเกิดเมืองบิทรและทำความดีต่อ ให้รู้จักศีล 5 และกรรมบถ 10 เหล่านี้ไว้เป็น
เครื่องชักจูงให้ตั้งตนอยู่ในสุจริตธรรม

ข. ข้อปฏิบัติ ชักนำให้เกิดความเจนตา เจนหูในการสวดมนต์ไหว้พระ
และการฟังธรรม พอให้เป็นปัจจัยอุทิศหนุนส่งคนให้อ่อนน้อมเข้าในพระพุทธศาสนา

เป็นที่น่าสังเกตว่าหลักสูตรมูลศึกษา ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452)
ได้มีการกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ในเนื้อหาที่สอนด้วย กล่าวคือให้มีกตัญญูรู้จักคุณบิดามารดา
ครูอาจารย์ และพระมหากษัตริย์เป็นเบื้องต้น นับได้ว่าได้เริ่มมีการปลูกฝังคุณธรรมด้าน
ความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ในหลักสูตรฉบับนี้ ส่วนเรื่องอัตราเวลาเรียนนั้น
ในหลักสูตรมิได้กล่าวถึง เพียงแต่กำหนดไว้ทั้งประโยคมูลศึกษาว่าเรียนใช้เวลา 2 หรือ
3 ปี เท่านั้น

กระบวนการเรียนการสอน เกี่ยวกับการเรียนการสอนนั้น หลักสูตรได้
กล่าวถึงวิธีสอนซึ่งระบุไว้ในหัวข้อความมุ่งหมายในการที่ให้สอนวิชาจรรยา (หลักสูตร

มูลศึกษา ร.ศ. 128 ม.ป.ป. : 6) ความว่า

ข้อสำคัญที่ผู้ฝึกหัดจะต้องไม่ลืมและเข้าใจผิดไปนั้น คือต้องสอนให้เข้าใจ เหมือนดังเราว่ากล่าวลูกหลานที่บ้าน เพื่อให้ประพฤติได้จริง ๆ ไม่ใช่แต่สอน เพื่อให้จำได้ หรือเพียงให้รู้ไว้แล้วสักแต่ว่ารู้ ความประพฤติหาเป็นไปตามความรู้ไม่ อย่างนี้ใช้ไม่ได้ ให้เข้าใจว่าการสอนจรรยาที่จะให้เด็กดี และละเว้น การชู้ฉ้อ นั้น ต้องฝึกหัดดัดแปลงให้เคยไปแต่เล็ก เป็นถูกทางกว่าที่จะไปดัดเมื่อโต

แสดงให้เห็นว่าการเรียนการสอนนั้น ยังคงเน้นให้ผู้เรียนได้นำไปใช้ปฏิบัติ จริง ไม่ใช่ท่องจำเนื้อหาความรู้ไว้แต่เพียงอย่างเดียว วิชาจรรยาในหลักสูตรมูลศึกษา ฉบับนี้ จึงเน้นที่การประพฤติปฏิบัติ มุ่งให้เด็กประพฤติได้ตามที่ครูสอน

การวัดและการประเมินผล หลักสูตรมูลศึกษา ร.ศ. 128 ได้กำหนด การสอบไล่ในส่วนวิชาบังคับ ได้แก่ ภาษาไทย เลข จรรยาและการรักษาตัว โดย สอบให้คะแนนเรียงตัว แต่วิชาที่ไม่บังคับจะสอบให้คะแนนเทียบเปอร์เซ็นต์รวมทั้งชั้น สรุปสภาพการจัดการศึกษาจรรยาศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สิ่งที่เป็นปัจจัยสำคัญและมีอิทธิพลต่อการปฏิรูปการศึกษา คือ การคุกคามของ จักรวรรดินิยมตะวันตก อิทธิพลด้านสติปัญญาและความคิดอ่านตามแบบตะวันตก ประสบการณ์ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงได้รับจากการเสด็จประพาสต่างประเทศ การเลิกทาส ตลอดจนความต้องการบุคคลเข้ารับราชการ ปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้ทำให้เกิดความมุ่งหมายในการจัดการศึกษา 3 ประการ กล่าวคือ เพื่อสนองความต้องการ ของบ้านเมืองที่ต้องการคนเข้ารับราชการ การจัดการศึกษาเพื่อคุณประโยชน์ทั่วไป อัน ได้แก่การจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์หรือเพื่อให้เยาวชนของชาติส่วนใหญ่ได้รับการศึกษา และท้ายสุดก็เพื่อเป็นการส่งเสริมพระศาสนา

ถึงแม้ว่าการจัดการศึกษาในระยะต้น ๆ จะไม่ได้เน้นวิชาจรรยาเท่ากับ วิชาหนังสือ เนื่องจากความต้องการปรับปรุงประเทศให้ทัดเทียมอารยประเทศ และถือ ว่าวิชาที่ว่าด้วยศีลธรรม จรรยา การฝึกอบรมสั่งสอนปลูกฝังคุณธรรมและจริยธรรมนี้

เป็นการศึกษาที่มีอยู่แล้วเป็นปกติวิสัย ทั้งเด็กและผู้ใหญ่มิต่างวัดหรือสถาบันทางศาสนา โรงเรียนสำหรับทวยราษฎร์ในตอนแรกก็ตั้งอยู่ในวัด วัดเป็นผู้จัดการมีพระสงฆ์เป็นครูสอน เมื่อสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนแล้วก็ยังนิยมบวชเรียนก่อนที่จะไปประกอบอาชีพหรือครองเรือนต่อไป

วิชาจรรยาได้รับการบรรจุอยู่ในหลักสูตรครั้งแรกพ.ศ. 2435 คือ กฎพิทักษ์ สำหรับการศึกษาคือหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญ พ.ศ. 2435 โดยเรียกชื่อวิชาว่า ธรรมหรือธรรมจารี กำหนดให้เรียนวิชานี้สัปดาห์ละ 2 ชั่วโมง สำหรับโรงเรียนมูลสามัญ แต่โรงเรียนมูลสามัญขึ้นต่ำอย่างง่ายที่อยู่ตำบลบ้านนอก ไม่ได้กำหนดอัตราเวลาเรียนไว้ ตามแต่อาจารย์ผู้สอนจะเห็นสมควร และจะลงมือสอนเวลาใดก็ได้ การเรียนการสอนใช้แบบเรียนเป็นหลัก เนื้อหาวิชาสอนเกี่ยวกับพุทธคุณ สังคาลอวาทสูตร อุบายสะกะปฏิบัติ ตามแบบเทศ กุศลกัมมถรรมวัตร และพุทธคุณแปล ตามแต่ความสามารถของครูที่จะสอนได้ สอนโดยการให้ท่องจำ การแปล และการอธิบาย สิ่งสำคัญคือครูจะต้องประพฤติปฏิบัติเป็นตัวอย่างที่ดีแก่นักเรียน ไม่ได้มีการกำหนดการวัดผลวิชานี้ในพระราชบัญญัติการสอบวิชา ดังนั้นการเรียนวิชาธรรมจารีในหลักสูตรฉบับนี้ จึงไม่มีผลต่อการสอบเลื่อนชั้นแต่อย่างไร

ในหลักสูตร พ.ศ. 2438 วิชาธรรมจารี ได้เปลี่ยนไปใช้ชื่อว่า ธรรมจริยา ไม่มีกำหนดให้เรียนในระดับประโยค 1 ประโยค 2 ซึ่งเทียบได้กับระดับประถมศึกษา แต่มีกำหนดให้เรียนในประโยค 3 ชั้น 3 แต่เพียงชั้นเดียว ซึ่งเทียบได้กับระดับมัธยมศึกษา ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่าอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตก จะทำให้เยาวชนห่างเหินศาสนาจนกลายเป็นคนไม่มีธรรมในใจ จึงทรงปรึกษากับพระนงเยาว์เธอกรมหมื่นวชิรญาณวโรรสเกี่ยวกับเรื่องนี้ พระองค์ท่านจึงทรงเสนอให้มีการสอนวิชาธรรมจริยา โดยใช้ชื่อว่าวิชาจรรยาในทุกระดับชั้นตั้งแต่ชั้นต้นจนถึงชั้นสูง ซึ่งเนื้อวิชาเกี่ยวข้องกับหลักธรรมของพระพุทธศาสนา เพื่อให้นักเรียนสนใจทางธรรมอันเป็นผลดีต่อการปฏิบัติตน ดังนั้นหลักสูตรประถมศึกษาสำหรับสอบไล่ประกาศนียบัตรประโยค 1 พ.ศ. 2448 จึงได้บรรจุวิชาจรรยาในทุกระดับชั้น และเป็นหลักสูตรฉบับแรกที่กำหนดให้วิชาจรรยาเป็นวิชาที่ต้องสอบไล่ โดยมีการสอบไล่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2451

ในพ.ศ. 2450 ได้มีหลักสูตรสำหรับโรงเรียนผู้หญิงเกิดขึ้น เพื่อเป็นการเตรียมผู้เรียนสตรี ให้มีความรู้ความชำนาญในวิชาความรู้ที่จำเป็น สำหรับประเพณีตัวประกอบ การบ้านเรือน และการเลี้ยงชีพ ให้เพียงพอแก่ที่จะเป็นผู้ปกครองบ้านเรือนเลี้ยงตัวเองต่อไปในภายหน้า โดยเฉพาะวิชาจรรยาอัน สอนการครองตน ครองคน ครองสมบัติ และการสมาคม การเรียนการสอนได้พัฒนาดีขึ้นกว่าเดิม มีการนำวิธีสอนใหม่ ๆ มาใช้ เช่น การเล่นตุ๊กตา การเล่นละคร เพื่อเลียนแบบท่าทางตามความเป็นจริง การใช้นิทานมาประกอบ และการบูรณาการวิชาจรรยากับวิชาอื่น เช่น การนำวิชาเศรษฐศาสตร์ มาใช้สอนเรื่องการครองสมบัติ

สำหรับหลักสูตรมูลศึกษา ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452) ซึ่งเป็นหลักสูตรฉบับสุดท้าย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่าเนื้อหาวิชาจรรยา ได้มีการเริ่มปลูกฝังคุณธรรมด้านความจงรักภักดีสถาบันพระมหากษัตริย์บ้างแล้ว โดยกล่าวว่า ให้มีกตัญญูรู้จักคุณบิดามารดา ครูอาจารย์ และพระมหากษัตริย์เป็นเบื้องต้น

สรุปได้ว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีหลักสูตรและการสอนวิชาจริยศึกษาในระดับประถมศึกษาทั้งหมด 5 ฉบับ คือ

1. กฎพิทักษ์สำหรับการศึกษาเป็นหลักสูตรในโรงเรียนมูลสามัญพ.ศ. 2435
2. หลักสูตร พ.ศ. 2438
3. หลักสูตรประถมศึกษาสำหรับสอบไล่ประกาศนียบัตรประโยค 1 พ.ศ. 2448
4. หลักสูตรสำหรับโรงเรียนผู้หญิง ร.ศ. 126 (พ.ศ. 2450)
5. หลักสูตรมูลศึกษา ร.ศ. 128 (พ.ศ. 2452)

รายละเอียดเกี่ยวกับหลักสูตรทั้ง 5 ฉบับ พอจะสรุปในรูปของตารางได้ดังนี้

หลักสูตร	ความมุ่งหมาย	เนื้อหาวิชา	อัตราเวลาเรียน	การเรียนการสอน	การวัดและการประเมินผล
หลักสูตร พ.ศ. 2435	ไม่ได้กำหนดไว้	- ชื่อวิชาธรรมจารี - ไม่ได้กำหนดรายละเอียดไว้	สัปดาห์ละ 2 ช.ม. ใน ร.ร. มูลสามัญ ส่วน ร.ร. มูลสามัญในบ้าน นอกไม่ได้กำหนด	- ท่องจำ - การแปล - การอธิบาย	ไม่ได้กำหนดไว้
หลักสูตร พ.ศ. 2438	ไม่ได้กำหนดไว้	- ชื่อวิชาธรรมจริยา กำหนดให้เรียนในระดับ ประโยค 3 ชั้น 3 เท้า นั้น ซึ่งเทียบได้กับระดับ มัธยมศึกษา	ไม่ได้กำหนดไว้	กำหนดไว้แต่เพียงว่าให้ เขียนเรียงความเกี่ยวกับ มอแรลลิตัธรรมจริยา หน้าที่ของราษฎรที่พึงกระทำ	พระราชบัญญัติการสอบ วิชา ร.ศ. 110 มิได้ กำหนดให้มีการวัดและ การประเมินผลวิชา ธรรมจริยาอยู่ด้วย
หลักสูตร พ.ศ. 2448	ให้เยาวชนมีความ ประพฤดี ปฏิบัติตาม หลักธรรมพุทธศาสนา และขนบธรรมเนียม ประเพณี	ก. ศีล ข. ธรรม ค. ความประพฤดี	ไม่ได้กำหนดไว้	- อธิบาย - ยกตัวอย่าง - เน้นความประพฤดี	เป็นหลักสูตรฉบับแรก ที่กำหนดให้วิชาจริยา เป็นวิชาที่ต้องสอบไล่
หลักสูตร ร.ร.สตรี พ.ศ. 2450	เป็นแม่เรือนที่ดี	ก. ธรรม 1. ครองตน 2. ครองคน 3. ครองสมบัติ	- ระดับมูลศึกษา สัปดาห์ละ 1.30 ชม. - ระดับประถมศึกษา สัปดาห์ละ 2 ชม.	- อธิบาย - นิทาน - บทบาทสมมติ ด้วย การเล่นตุ๊กตา และ เล่นละคร	ไม่ได้กำหนดไว้

หลักสูตร	ความมุ่งหมาย	เนื้อหาวิชา	อัตราเวลาเรียน	การเรียนการสอน	การวัดและการประเมินผล
		ข. สماعม 1. มารยาท 2. การพูด 3. ปฏิสันถาร			
หลักสูตร พ.ศ. 2452	กลุ่มเกลาอัยยาศรัย ใจคอ ฝีกหัดให้มีสันดาน ด	ก. ธรรม ข. ปฏิบัติ	ไม่ได้กำหนดไว้	เน้นการปฏิบัติจริง	สอบให้คะแนนเรียงตัว

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สภาพการจัดการศึกษาโดยทั่วไปในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

นโยบายการจัดการศึกษาเบื้องต้น เพื่อให้ทวยราษฎร์ได้เล่าเรียนกันทุกคนทั่วพระราชอาณาจักร (มัญญุ ลาซโรจน์ 2521 : 40-44) ได้ดำเนินการกันมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ควรนับว่าโรงเรียนสำหรับทวยราษฎร์ได้เกิดขึ้นครั้งแรกตั้งแต่ปี พ.ศ. 2427 ที่โรงเรียนวัดมทรณพาราม หลังจากปี พ.ศ. 2427 แล้ว การจัดการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ได้แพร่หลายทั่วไป แม้จะมีอุปสรรคอยู่บ้างในขั้นต้น ก็มีโรงเรียนหลวงตามวัดต่าง ๆ พอสมควร

ต่อมาในปีพ.ศ. 2435 มีการประกาศจัดตั้งโรงเรียนมูลศึกษาขึ้นตามวัดทั่วพระราชอาณาจักร ทั้งในกรุงและหัวเมือง และให้มีพระภิกษุจัดสอนในหลักสูตรสามัญโดยแบ่งเป็น 2 ระดับ คือ มูลศึกษาชั้นต่ำ และมูลศึกษาชั้นสูง นโยบายการจัดโรงเรียนมูลศึกษาเป็นการขยายการศึกษาที่มีแบบแผนครั้งสำคัญ เข้าแทนที่การสอนแบบเดิม ในปีพ.ศ. 2441 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้อาราธนาพระเจ้าอนงยา ธรกกรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ซึ่งดำรงตำแหน่งพระราชาคณะเป็นผู้อำนวยการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์แก่ทวยราษฎร์ทั่วพระราชอาณาจักร พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ให้ความช่วยเหลือสนับสนุนจัดพิมพ์แบบเรียน และจัดการสนับสนุนด้านการเงินแก่คณะสงฆ์ และในปี พ.ศ. 2444 ได้มีประกาศพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ อันเป็นหลักการจัดการศาสนาและการศึกษา

การจัดการศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ ได้ดำเนินการกันอย่างจริงจัง ในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประมาณ พ.ศ. 2452 คือ 25 ปี หลังจากตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับทวยราษฎร์แห่งแรกที่วัดมทรณพาราม คือ ได้จัดแบ่งหน้าที่ในการบริหารการศึกษา ดังนี้

1. กระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นกระทรวงปกครองท้องที่รับจัดการศึกษาเบื้องต้นแก่ทวยราษฎร์ในส่วนภูมิภาค สำหรับมณฑลกรุงเทพฯ ให้กระทรวงนครบาลรับไปจัด
2. กระทรวงธรรมการ มีหน้าที่ในการจัดและปรับปรุงหลักสูตรตรวจตราการ

สอนให้ถูกต้องตามระเบียบและความประสงค์ของบ้านเมือง และเป็นฝ่ายจัดสรรงบประมาณ พร้อมทั้งรับผิดชอบโรงเรียนรัฐบาล ซึ่งทำการสอนสูงกว่าโรงเรียนประชาบาล

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าการศึกษาศึกษาสำหรับทวยราษฎร์ได้วางรากฐาน และวิวัฒนาการมาตั้งแต่ต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีงานสำคัญสำหรับการศึกษาศึกษาของทวยราษฎร์อยู่ 2 ประการ คือ

1. การประกาศการขยายการศึกษามากับฉบับนี้ให้แพร่หลายและมีความเจริญโดยเต็มที่
2. การประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษามากับฉบับนี้

การที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงมีประสบการณ์ในต่างประเทศถึง 10 ปี และการที่พระองค์ได้เสด็จกลับมาทรงดำรงตำแหน่งพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารอยู่ในประเทศไทยถึง 7 ปี ทรงมีเวลามากพอที่จะเปรียบเทียบสถานการณ์เมืองไทยกับสถานการณ์ที่ทรงได้รับจากประเทศอังกฤษ ในไม่ช้าก็ทรงเชื่อมั่นว่าสังคมไทยขาดเจตนาาร่วมกันในทุกประชาชน ทรงเชื่อว่าการปฏิรูปต่าง ๆ ที่รัชกาลที่ 5 ทรงทำไว้นั้นเป็นเพียงการปฏิรูปให้โครงสร้างทางการปกครองดีขึ้นเท่านั้น แต่ไม่ได้แก้ปัญหาคาชาความร่วมมือระหว่างรัฐบาลกับประชาชนด้วยกัน ฉะนั้นจึงจำเป็นที่จะต้องมียุทธศาสตร์ที่จะทำให้ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคมให้แน่นแฟ้นขึ้นโดยใช้ลัทธิชาตินิยม (มณูญ ลาชโรจน์ 2521 : 30-31, 39-40) ซึ่งความคิดที่อยู่เบื้องหลังการสร้างชาตินิยมมีสาเหตุอยู่หลายประการ นับตั้งแต่ความเจ็บแค้นเรื่องการค้าอาณานิคมของชาวยุโรปที่มีผลกระทบต่อประเทศไทยทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง และความมั่นคงของประเทศ แนวพระราชดำริเป็นส่วนพระองค์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ประสบพบเห็นทั้งในต่างประเทศและภายในประเทศ นอกจากนี้สภาพการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศจีน ที่มีการปฏิวัติราชวงศ์แมนจูโดยพรรคก๊กมินตั๋ง ได้แพร่ความคิดเรื่องชาตินิยมมาสู่ชาวจีนในประเทศไทย ทำให้รัฐบาลไทยเห็นว่า น่าจะเป็นภัยต่อประเทศ จึงหาทางขัดขวางและสร้างชาตินิยมขึ้นมาต่อต้าน แนวความคิดเรื่องชาตินิยมจึงกลายมาเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการศึกษาที่เห็นเด่นชัดที่สุดคือ การฝึกอบรมด้านลูกเสือหรือเสือป่า

และการออกพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์

ประเทศไทยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการ "ปลูกชาติ" ครั้งใหญ่ อย่างไม่มีครั้งใดเสมอเหมือน (ชัยวัฒน์ ปัญญา 2528 : 1-2) โดยทรงดำเนินการไปพร้อม ๆ กันทั้งสองทางคือ ทางตรงได้แก่ การสถาปนาเสือป่า พ.ศ. 2453 และทางอ้อมได้แก่ บทประพันธ์ต่าง ๆ ซึ่งสอดแทรกข้อคิดเห็นอันเป็นคติเตือนใจ และปลูกฝังลัทธิชาตินิยมให้แก่พลเมืองไทย หลังจากได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จัดตั้งกองเสือป่าได้ไม่นาน ก็ทรงจัดตั้งกองลูกเสือขึ้นมาในปีพ.ศ. 2454 ที่โรงเรียนมหาดเล็กหลวง (โรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย) โดยมีพระราชประสงค์ในการจัดตั้งกองเสือป่าและกองลูกเสือ ดังปรากฏในพระราชดำรัสแก่ประชาชนในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช ความตอนหนึ่งว่า

....การตั้งเสือป่าขึ้นก็ด้วยความมุ่งหมายจะให้คนไทยทั่วกันรู้สึกถึงความจงรักภักดีต่อผู้ดำรงรัฐสีมาอาณาจักร โดยต้องตามนิติธรรมประเพณีประการ 1 ความรักชาติบ้านเมืองและนับถือพระศาสนาประการ 1 ความสามัคคีในคณะและไม่ว่าลายซึ่งกันและกันประการ 1 ทั้ง 3 ประการนี้ เป็นมูลรากแห่งความมั่นคงจะทำให้ชาติเรารอดอยู่เป็นไทยได้สมนาม....ถึงการที่ได้คิดจัดให้มีลูกเสือนั้นก็โดยความปรารถนาที่จะให้เด็กไทยได้ศึกษาและจดจำข้อสำคัญทั้ง 3 ประการอันกล่าวมาแล้วนั้น ได้ฝังมั่นอยู่ในดวงจิตต์ตั้งแต่มียายุอยู่ในประถมวัย เพื่อว่าเมื่อเติบโตใหญ่ขึ้นแล้วก็จะได้คงความรู้สึกเช่นนั้นตลอดชีวิต และจะตั้งจิตต์ประพฤติตนไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอันประเสริฐ มิให้เสียที่ที่กำเนิดมาในชาติไทย....

กระทรวงศึกษาธิการได้บรรจุวิชาลูกเสือไว้ในหลักสูตรและให้มีคะแนนในเวลาสอบไล่ด้วย มีการเปิดกองลูกเสือขึ้นตามโรงเรียนต่าง ๆ โดยทั่วไป ทั้งนี้เพราะเป็นที่ประจักษ์แล้วว่า การลูกเสือ เป็นกิจกรรมที่สามารถสร้างวินัยอันดีให้แก่เยาวชนอย่างเด่นชัด อาจจะนับได้ว่าเป็นอุปกรณ์แก่การศึกษาโดยเฉพาะทางด้านจริยธรรมและมโนธรรมของความเป็นมนุษย์ กิจกรรมลูกเสือได้เจริญก้าวหน้าตลอดรัชสมัยของพระองค์ท่าน จนกระทั่งภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง กิจกรรมลูกเสือได้ซบเซาลง และได้รับการฟื้นฟูขึ้นมาใหม่เมื่อพ.ศ. 2491 หลังเสร็จสิ้นสงครามโลกครั้งที่ 2 แล้ว และก็มี ความรุ่งเรืองสืบมา

จนปัจจุบันนี้ สำหรับเด็กหญิงนั้นทางโรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ได้จัดตั้งกองลูกเสือหญิงขึ้น เมื่อพ.ศ. 2459 เรียกกันว่า "เนตรนารี" ต่อมา เมื่อพ.ศ. 2465 สภากาชาดไทย ได้จัดตั้งอนุสภากาชาดขึ้น ด้วยจุดประสงค์ที่จะอบรมกล่อมเกลาคณะเด็กหญิงที่เป็นสมาชิก มีจิตใจเมตตากรุณาต่อเพื่อนมนุษย์ มุ่งทำประโยชน์ให้แก่สาธารณชนเช่นเดียวกับการลูกเสือ การอนุสาชาจึงถือได้ว่าเป็นอุปกรณ์แก่การศึกษาสำหรับเด็กหญิงเช่นเดียวกัน โดยกระทรวง ธรรมการเป็นผู้รับไปจัดในโรงเรียนต่าง ๆ ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา (พนัส หันนาคินทร์ 2521 : 137-138)

นอกจากนี้สภาพการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศจีนที่มีการปฏิวัติราชวงศ์ แมนจูโดยพรรคก๊กมินตั๋ง ได้แพร่ความคิดเรื่องชาตินิยมมาสู่ชาวจีนในประเทศไทย ด้วยการที่ชาวจีนได้ว่าจ้างคนจีนที่เป็นพวกเก๊กเหม็งให้มาสอนหนังสือแก่บุตรหลานของตนโดย มิได้อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลไทย ทำให้มีการสอนเฉพาะหนังสือจีน สอนให้รักแ่ รักชาติและรัฐภูมิศาสตร์ของประเทศจีน เนื่องจากครูจีนในโรงเรียนดังกล่าวเป็นพวกสมัยใหม่ รวมทั้งสอนเด็กไทยไปตามลัทธิจีนโดยไม่รู้ภาษาไทย อาจทำให้เด็กจีนไม่มีความจงรักภักดี ต่อทางการไทย (ศิริ พุทธมาศ 2529 : 47) และนอกจากนี้ยังมีโรงเรียนราษฎร์ เกิดขึ้นมากมายในระยะนั้น ทั้งยังไม่มีระเบียบและมาตรฐานตลอดจนวิธีการควบคุมการ คำเนื้องาน ดังนั้นรัฐบาลไทยจึงได้ตราพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ พุทธศักราช 2461 ขึ้น พระราชบัญญัติฉบับนี้แบ่งออกเป็น 5 ลักษณะ คือ

- ลักษณะที่ 1 ว่าด้วยการจัดตั้งและเปิดโรงเรียนราษฎร์ การกำหนดคุณสมบัติของครูใหญ่
- ลักษณะที่ 2 ว่าด้วยการครอบงำ (ควบคุม) โรงเรียนราษฎร์ รวมทั้งการตรวจโรงเรียนราษฎร์ด้วย
- ลักษณะที่ 3 การปิดเลิกโรงเรียน ทั้งชั่วคราวและถาวร
- ลักษณะที่ 4 โรงเรียนอนุบาล
- ลักษณะที่ 5 วิธีพิจารณาและลงโทษ

หลังจากที่ตราพระราชบัญญัติฉบับนี้ในพ.ศ. 2461 ปรากฏว่าได้มีการจดทะเบียนโรงเรียนราษฎร์รวมทั้งสิ้น 127 โรงเรียน (พนัส หันนาคินทร์ 2521 : 134-135)

เมื่อสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการศึกษาได้หันเอาใจใส่และสนใจที่จะปรับปรุงการศึกษาให้ขยายไปยังทวยราษฎร์อย่างกว้างขวาง นโยบายในการจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีนัยการศึกษาที่มีประสบการณ์และการศึกษาจากต่างประเทศที่สำคัญ 2 ท่าน คือ เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) และเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) ช่วยกันวางนโยบายและดำเนินงานการศึกษาสืบต่อจากรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (วาริ ธิระจิตร 2525 : 98-99)

เป็นผู้หนึ่งที่เป็นกำลังสำคัญในการจัดการศึกษาของประเทศให้เป็นระเบียบแบบแผน ท่านมีแนวคิดที่ว่าประชาชนทุกคนควรจะได้รับการศึกษาขั้นสามัญศึกษา คือ มีความรู้พื้นฐานทางวิชาการที่จะช่วยให้ประกอบอาชีพได้สะดวกยิ่งขึ้น ส่วนความรู้ขั้นวิสามัญจะช่วยให้ประกอบอาชีพได้ ท่านมองเห็นความสำคัญของการกล่อมเกลาคความประพฤติกและอุปนิสัยให้เป็นคนดี โดยเสนอแนวคิดว่าการศึกษาคความรู้ขั้นสามัญนั้น ควรเน้นให้เป็นพลเมืองดี ดังตำราที่ท่านได้แต่งไว้ เช่น จรรยาแพทย์ พลเมืองดี สมบัติผู้ดี เป็นต้น ท่านเชื่อว่าคนที่มีความรู้หากมีความประพฤติไม่ดีแล้วก็จะเอาตัวไม่รอด ท่านสนใจในการฝึกคนให้รู้จักคิดรู้จักใช้สมอง เพราะถือว่าการสอนคนให้ฉลาดและมีสามัญสำนึก เสมอเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำเนินชีวิตได้เป็นอย่างดี ทรัพยากรมนุษย์เป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาประเทศ

เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ได้ถวายนามเห็นแก่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน "ความเห็นที่จะจัดการศึกษา ร.ศ. 131" ว่าการศึกษาเป็นเรื่องกว้างใหญ่ เป็นเรื่องที่ต้องพิจารณาวิเคราะห์ให้ลึกซึ้งรอบคอบ ไม่ใช่เป็นของที่ทำให้เป็นระเบียบแบบแผนได้โดยง่ายและรวดเร็วทันตา โดยที่ท่านได้มองว่าประชาชนชาวไทยสมัยนั้นยังมีน้อย ราษฎรยากจนไม่รู้จักทำมาหากิน ประชาชนไม่รู้จักทำมากกว่าไม่รู้ ท่านได้วางปรัชญาการจัดการศึกษา 2 ประการคือ สอนให้รู้จักกับสอนให้ทำ และวางประเภทการศึกษาออกเป็นสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา แนวคิดนี้เกิดจากความสนใจและศึกษาปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในขณะนั้น โดยเน้นว่าความรู้ด้านสามัญศึกษาควรสอนให้รู้ฝึกชอบชั่วดี อยู่ในศีลธรรม ส่วนความรู้ด้านวิสามัญศึกษานั้น เป็นการสอนให้คนมีวิชาความรู้

เฉพาะสิ่งเฉพาะอย่าง เช่น เป็นเสมียนก็ต้องมีความรู้วิชาเสมียน ท่านยังให้ความสำคัญเกี่ยวกับการมีสุขภาพอนามัยที่สมบูรณ์และการอาชีวศึกษา โดยเน้นหัตถกรรม พาณิชยกรรม และกสิกรรม เพราะวิชาชีพทั้งสามมีความสำคัญซึ่งกันและกัน ทั้งยังดีกว่าการออกไปมีอาชีพเป็นเสมียนเพียงอย่างเดียว เพราะค่านิยมของไทยแต่เดิมมานิยมการออกไปรับราชการเป็นเสมียน แต่ในระยะนี้หันมาส่งเสริมให้คนรู้จักอาชีพ

ท่านได้ชื่อว่าเป็นนักการศึกษาและเป็นครูตัวอย่างของไทย (วารี ภิระจิตร 2525 : 57) ท่านสนใจต่อวิชาชีพครู จะเห็นได้จากข้อเขียนต่าง ๆ ในเรื่องการสอน ให้เป็นครู คือ "ขึ้นชื่อว่าครูแล้วจำเป็นต้องสอนวิชาศีลธรรมให้แก่นักเรียนทุกคน แม้ว่าจะไม่ใช่ครูที่ถูกกำหนดเวลาให้สอนตามหลักสูตรก็ตาม เพราะนักเรียนย่อมบงการร้องได้ตลอดเวลา และย่อมพลาคพลังได้ต่อหน้าครูทุกคน" ดังนั้นจะเห็นได้ว่าผลงานด้านการแต่งตำราของท่านจะเน้นในเรื่องจริยธรรมเป็นส่วนใหญ่ โดยกล่าวถึงกลวิธีสอนอันแยบคายในหนังสืออ่านนิทานสุภาษิต ความว่า

หากเด็กไม่เข้าใจหรือแลไม่เห็นข้ามไปเสีย ก็เป็นหน้าที่ของครูที่จะใช้อุปเท่ห์วิธีอย่างใดอย่างหนึ่ง นำความคิดเด็กให้ตรงไปสู่ช่องที่จะแลเห็นด้วยอุปบายของครูนั้นจงได้ เมื่อธรรมในข้อจรรยา นั้น ๆ มาปรากฏขึ้นแก่ใจเด็กเองได้แล้วก็จะเกิดแน่นอยู่เสมอ สำหรับเป็นเครื่องเตือนใจเด็กในเมื่อจะประพฤติการต่าง ๆ ให้ประพฤติแต่ที่ควรประพฤติ และละเว้นการที่ควรเว้น

นอกจากนี้ท่านยังมีผลงานด้านการแต่งตำราเกี่ยวกับจริยธรรมที่สำคัญอีกหลายเล่ม (ชุตีมา อ่อนละม้าย 2529 : 77-78) อาทิเช่น หนังสือจรรยาแพทย์ เป็นหนังสือที่สอนธรรมะอีกเล่มหนึ่งซึ่งประมวลจากเลิศเชอร์จรรยาแก่นักเรียนแพทย์ของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ขณะดำรงตำแหน่งพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ที่โรงเรียนแพทยาลัย ร.ศ. 126 พิมพ์ครั้งแรก ร.ศ. 127 (พ.ศ. 2451) มี 168 หน้า แบ่งเนื้อหาออกเป็น 3 ตอน คือ

ตอนที่ 1 ว่าด้วยลักษณะต่าง ๆ ที่เป็นของกลางของธรรม
ธรรมคืออะไร ทำไมจึงต้องมี

ตอนที่ 2 ว่าด้วยธรรมเนียมเฉพาะสำหรับผู้ที่เป็นแพทย์

ตอนที่ 3 ว่าด้วยธรรมเนียมทั่วไป

หนังสือจรรยาแพทย์ เป็นหนังสือที่เขียนอธิบายความหมายได้กระชับรัดกุม เข้าใจง่าย ชัดเจน เนื้อความบางตอนก็สอดแทรกนิทาน สุภาษิต นอกจากนี้ยังได้ให้ข้อคิดกับผู้สอน จริยธรรมไว้ด้วย โดยกล่าวว่า

การฝึกหัดจรรยาเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ซึ่งครูจะต้องพยายามสอนให้ทุกทาง ดังนั้นครูผู้สอนศีลธรรมย่อมมีความสำคัญ และจะต้องใช้อุบายอันฉลาดที่จะนำเอาข้อธรรมะต่าง ๆ ให้นักเรียนเข้าใจอย่างแท้จริง และนำมาใช้ได้ถูกต้องกับกาลเทศะ ซึ่งถ้าครูปฏิบัติได้ดังกล่าวมาแล้วจะเป็นการช่วยขจัดปัญหาของสังคม และเป็นการอบรมให้นักเรียนมีความประพฤติที่ดีงามเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติส่วนรวมได้

หนังสือพลเมืองดี เรียบเรียงโดยเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ใช้เป็นหนังสือสอนอ่านชั้นประถมศึกษา พิมพ์ครั้งแรกเมื่อ ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) มี 29 บท 274 หน้า เนื้อหาเน้นความเป็นพลเมืองดีว่าควรมีหน้าตาอย่างไร โดยผูกเป็นเรื่องราว เช่น มีนายเถื่อน นายเมือง นายดีก ฯลฯ และที่สำคัญคือผู้แต่งเข้าใจตั้งหัวข้อเรื่องไว้ดีมาก เช่น เมื่อจะสอนเรื่องพลเมืองทุกคนมีหน้าที่เสียภาษีต่อประเทศ ก็ตั้งหัวข้อให้น่าสนใจว่า "นายเมืองเป็นหนี้แผ่นดิน" นอกจากเรื่องหน้าที่พลเมืองแล้วยังได้กล่าวถึงเรื่องสุขศึกษา และบทที่ 24-25 นายเมืองไหว้ครู มีเรื่องศาสนา กล่าวถึงเบญจศีลและข้อธรรมที่ควรปฏิบัติ โดยสรุปตอนท้ายให้ฟังว่านายเมืองได้ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีอย่างครบถ้วน

นอกจากนี้ยังมีหนังสือแบบเรียนจรรยา สมบัติผู้ดี ซึ่งมีทั้งหมด 4 ภาค เป็นเรื่องของมารยาทเป็นส่วนใหญ่ กล่าวคือ ผู้ที่ย่อมรักษาความเรียบร้อย ทั้งในด้านธรรม จริยา มโนจริยา และวจีจริยา ผู้ที่ย่อมไม่ทำอุจาดลามก ต้องมีสัมมาคารวะ และมีกิริยาเป็นที่น่ารัก แบบเรียนนี้ได้ใช้ในระดับประถมศึกษาตอนปลายจนถึงปีพ.ศ. 2521

เมื่อการศึกษาขยายออกไปทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาคแล้ว สิ่งที่ขาดเวลานั้นก็คือ ครู จึงทำให้เกิดการจัดตั้งการฝึกหัดครู เปิดโรงเรียนเพาะช่างเพื่อผลิตครูภาคเขียน และจัดตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนในพ.ศ. 2459 ซึ่งต่อมาภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นอกจากนี้ท่านยังได้เขียนโครงการศึกษา พร้อมทั้งประกาศชี้แจงรูปแบบของการศึกษาชาติพ.ศ. 2456 ซึ่งนับว่าเป็นต้นแบบของการวางแผนการศึกษาชาติที่ระบุเรื่องการจัดการศึกษาภาคบังคับไว้ด้วย แต่ยังไม่ได้มีการประกาศใช้กฎหมายเรื่องการศึกษาภาคบังคับในสมัยของท่าน เพราะขาดงบประมาณที่จะดำเนินการ การขาดกำลังคน และการบริหารงานของกระทรวงธรรมการเอง ตลอดจนขาดบุคคลที่จะรับนโยบายต่าง ๆ ไปดำเนินการได้ แม้ว่าการจัดแผนการศึกษาในช่วงเวลาสี่ปีที่เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรน-ทราธิบดีเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ (พ.ศ. 2454-2459) จะมีการเปลี่ยนแปลงหลายครั้ง เพื่อให้สอดคล้องกับความจำเป็นและความต้องการในสมัยนั้น แต่แนวคิดของท่านก็เป็นพื้นฐานและมีประโยชน์ต่อการจัดการศึกษาของไทยในสมัยต่อมาเป็นอันมาก

(วารี ธีระจิตร 2525 : 96-97)

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี (สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการจัดการศึกษาของชาติผู้หนึ่ง นโยบายในการจัดการศึกษาของท่านนั้นเรียกว่าเป็นความคิดริเริ่มของท่าน ประกอบกับการประสานงานต่อจากเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี ผลงานทางด้านการศึกษาของท่านเป็นที่ทราบกันอย่างแพร่หลายไม่ว่าจะเป็นการขยายการศึกษาภาคบังคับ โดยการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 การจัดการศึกษาด้านพาณิชยกรรมและเกษตรกรรม การแต่งแบบเรียนต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับคณิตศาสตร์ ภาษาไทย การศึกษา จริยศาสตร์ และการสุขาภิบาล (ศิริ พุทธมาส์ 2529 : 34)

ผลงานด้านการศึกษาที่สำคัญยิ่งของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี คือ การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 เพื่อจัดให้มีการศึกษาภาคบังคับขึ้น เป็นการขยายโอกาสในการศึกษาออกไปสู่ประชาชนในวงกว้างมากขึ้น ความคิดเรื่อง National Education หรือการศึกษาของมวลชน (มณูญ ลาชโรจน์ 2521 : 50) ที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้พูดถึงเสมอว่า "อย่าเพียรสร้างยักษ์หรือเทวดาเลย จงยกมนุษย์ขึ้น

ทั้งกระบิ แล้วจะได้เทวดาเอง" น่าจะเป็นจุดประสงค์สำคัญในการบริหารการศึกษาของท่าน ที่มุ่งจัดการศึกษาเบื้องต้นให้แก่ทวยราษฎร์ให้ทั่วถึงกันโดยเร็วที่สุด จนสามารถประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาภาคบังคับ โดยมีพระบรมราชโองการประกาศออกมาเมื่อวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2464 (หนังสือ หันนาคินทร์ 2521 : 136-137) มีสาระสำคัญ ๆ สรุปได้ดังนี้

ก. บังคับผู้ปกครองให้ส่งเด็กที่มีอายุครบ 7 ปีบริบูรณ์เข้าศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนประชาบาล จนอายุครบ 14 ปี โดยไม่เสียค่าเล่าเรียน เกณฑ์อายุ 7 ปีอาจเปลี่ยนเป็น 8 หรือ 9 ตามสภาพของท้องถิ่น ส่วนเด็กที่เรียนอยู่ในโรงเรียนเทศบาลหรือโรงเรียนราษฎร์ที่สอนตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการได้รับการยกเว้น

ข. ในปีหนึ่งจะต้องมีเวลาเรียนไม่น้อยกว่า 320 เวลา หรือ 160 วัน หรือ 800 ชั่วโมง และเด็กอาจจะขาดเรียนติดต่อกันเกินกว่า 30 วันไม่ได้

ค. ให้มีสารวัตรศึกษาคอยตรวจตราดูแลให้ผู้ปกครองส่งบุตรหลานมาเข้าเรียนตามพระราชบัญญัตินี้

ง. การยกเว้นเด็กที่ไม่ต้องเข้ารับการศึกษาด้วยเหตุผลต่าง ๆ เช่น บ้านอยู่ไกลโรงเรียนเกินกว่า 3.2 กิโลเมตร เป็นต้น

ตามพระราชบัญญัตินี้โรงเรียนประถมศึกษาอาจตั้งได้โดยประชาชนในท้องถิ่นช่วยกันจัดตั้งขึ้นหรือนายอำเภอจะจัดตั้งขึ้น การเงินสำหรับใช้จ่ายอาจได้มาจากการเรียกเก็บเงินจากราษฎรเป็นรายปีเพื่อนำมาใช้จ่าย เงินนี้เรียกว่า "เงินศึกษาพลี" โดยเรียกเก็บจากชายที่มีอายุ 18-60 ปี ในอัตราปีละ 1-3 บาท

การศึกษาภาคบังคับนี้ไม่ได้ใช้บังคับทั่วพระราชอาณาจักร ใช้บังคับเฉพาะท้องถิ่นที่มีความพร้อมแล้วเท่านั้น จนถึงพ.ศ. 2478 จึงได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาอีกฉบับหนึ่งโดยบังคับใช้ทั่วทุกตำบล และลดระยะทางที่ยกเว้นบังคับเด็กที่อยู่ห่างจากโรงเรียน 3.2 กิโลเมตร เหลือ 2 กิโลเมตร เท่านั้น

การประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ได้ทำให้เกิดการจัด การศึกษาภาคบังคับขึ้นเป็นครั้งแรก ทำให้เด็กอายุ 7-14 ปี ต้องเข้ารับการศึกษาระบบทุกคน หลักสูตรประถมศึกษาที่วางไว้จึงสอนทั้งวิชาสามัญศึกษาและวิชาสามัญศึกษา ทั้งนี้เพราะเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีมีความเป็นห่วงในเรื่องการจัดการศึกษาภาคบังคับว่า ถ้าปราศจากการสอนวิชาชีพด้วยจะเป็นการสูญเปล่า เพราะการเรียนวิชาสามัญแต่เพียง อย่างเดียวจะจูงใจให้คนอยากเป็นเสมียน และเนื่องจากประเทศไทยเป็นประเทศ เพาะปลูก ดังนั้นวิชาชีพซึ่งเป็นวิชาสามัญในระดับประถมศึกษาจึงต้องเรียนวิชาเกษตรกรรม เป็นหลัก และมีวิชาพาณิชยกับหัตถกรรมประกอบด้วย วิชาชีพที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี ได้เน้นมากก็คือ วิชาเกษตรกรรม โดยมีการตระเตรียมการสอนวิชาขึ้นเป็นอย่างดีด้วยการตั้ง โรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรมในพ.ศ. 2460 ก่อนการประกาศใช้พระราชบัญญัติ ประถมศึกษา เพื่อปลูกฝังให้ครูสามารถถ่ายทอดความรู้และทัศนคติที่ดีต่อวิชาเกษตรกรรม ได้อย่างเต็มที่ ทั้งยังส่งเสริมให้นักเรียนนำความรู้ที่ได้รับนี้ไปประกอบอาชีพกสิกรรม แทนการรับราชการแต่เพียงอย่างเดียว ดังจะเห็นได้จากโครงการศึกษาพ.ศ. 2464 ซึ่งได้ดัดแปลงแก้ไขมาจากโครงการศึกษาพ.ศ. 2458 โดยมีการเน้นการศึกษาวิชาชีพ ทั้งทางด้านกสิกรรม เกษตรกรรม และพาณิชยกรรมให้แก่เด็กระดับประถมศึกษา เป็น การศึกษาภาคบังคับโดยมีเป้าหมายให้ประชาชนทุกคนมีความรู้ในการทำมาหากินเลี้ยงชีพ ตามควรแก่อัตภาพ (อัจฉรา ชิวพันธ์ 2527 : 70-71)

ผลงานด้านการศึกษาของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่งก็คือ การแต่งแบบสอนอ่านธรรมจรรยา (ศิริ พุทธมาศ 2529 : 57-62) ซึ่งท่านแต่งขึ้น เป็นครั้งแรกนั้นมีเล่มเดียวจบ พิมพ์เมื่อพ.ศ. 2444 ในขณะที่มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวง ไพศาลศิลปศาสตร์ ดำรงตำแหน่งนายตรวจฝ่ายศึกษาธิการ แต่งแบบเรียนเล่มนี้ขึ้นโดย คำสั่งของพระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ซึ่งดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษา- ธิการ ต่อมาได้มีประกาศของกระทรวงธรรมการให้บุคคลต่าง ๆ แต่งแบบเรียนธรรมจรรยา ตามหัวข้อที่กระทรวงกำหนด ของใครแต่งได้ดีที่สุดจะได้รับคัดเลือกไว้ตีพิมพ์แบบเรียนหลวง โดยได้รับรางวัลบวช 3 บาท เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีจึงได้แต่งแบบสอนอ่านจรรยาใหม่ ออกมาเป็นชุด 5 เล่ม โดยกระทรวงธรรมการมีจุดมุ่งหมายในการแต่งหนังสือเล่มนี้ขึ้น

เพื่อสร้างไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอันดี และจุดมุ่งหมายในการแต่งของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี คือ การให้แนวทางของจริยธรรมเพื่ออบรมคนให้เป็นคนดี เนื่องจากเล็งเห็นว่าคนดีมีประโยชน์ต่อชาติบ้านเมืองได้มากกว่าคนที่มีความรู้

เนื้อหาของแบบสอนอ่านธรรมจริยาเล่มแรกกับแบบสอนอ่านธรรมจริยาที่แต่งขึ้นใหม่ โดยการกำหนดหัวข้อของกรมศึกษาธิการนั้นต่างกันมาก โดยเนื้อหาของแบบสอนอ่านธรรมจริยาเล่มแรกประกอบด้วยเนื้อหาในส่วนที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรมจรรยาที่บุคคลพึงปฏิบัติโดยทั่วไป ประกอบด้วยมนุษย์ในส่วนที่เป็นผู้มีธรรมจริยา ความบำรุ้งร่างกาย ความตั้งใจตน ความซื่อสัตย์สุจริต ความต่อมกาย ความพอใจ ความตั้งใจจริง ความเพียร ความกระหมัดกระหม่อม ความกล้าหาญ ความสุข ความฝึกฝนตนเองในเวลาว่าง และเนื้อหาเกี่ยวกับการฝึกหัดตนเองทั้งทางร่างกายและทางจิตใจ เช่น การรักษาสุขภาพอนามัย การฝึกหัดจิตใจ ให้มีความกล้าหาญ บังคับใจตนเองได้

ลักษณะดังกล่าวแตกต่างกันอย่างตรงกันข้ามกับเนื้อหาของแบบสอนอ่านธรรมจริยาชุดใหม่ ซึ่งแต่งตามหัวข้อที่กระทรวงธรรมการกำหนดให้ โดยมีหัวข้อใหญ่อยู่ในเรื่องความสะอาด กิริยาวาจาดี ความซื่อสัตย์ ความอดทน ความรู้จักประมาณ ความยุติธรรม ความกล้าหาญ ความสามัคคี ความเชื่อฟังถ้อยคำ ความรักถิ่นที่เกิด เนื้อหาของแบบสอนอ่านธรรมจริยาทั้ง 5 เล่ม มีลักษณะวนเวียนซ้ำซากอยู่ในหัวข้อที่กระทรวงธรรมการกำหนดให้ดังกล่าว โดยความซับซ้อนจะมีเพิ่มขึ้นตามจำนวนชั้นปีที่สูงขึ้น เช่น ในเรื่องความสะอาดจะเริ่มต้นจากการรู้จักรักษาอนามัยของตนเองไปจนถึงการรักษาบ้านเรือนของตนให้สะอาด และลงท้ายด้วยการรักษาสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ ในเรื่องของความเพียรก็จะเริ่มต้นด้วยการสอนให้มีความขยันหมั่นเพียรในเรื่องเล็ก ๆ น้อย ๆ ไปจนถึงกิจการที่ใหญ่โตเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตามอายุของผู้เรียน จะเห็นได้ว่าเนื้อหาในส่วนดังกล่าวเป็นเรื่องของจริยธรรมที่บุคคลพึงประพฤติโดยทั่วไป ซึ่งเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีได้เลือกวิธีเขียนแบบสร้างความเข้าใจจากสิ่งง่ายไปสู่สิ่งที่ซับซ้อนจากเรื่องใกล้ตัวที่ปฏิบัติได้ง่ายไปสู่เรื่องไกลตัวที่ปฏิบัติได้ยากขึ้นตามลำดับ

นอกจากแบบสอนอ่านธรรมจรรยาแล้วท่านยังได้แต่งแบบเรียนที่เกี่ยวกับคณิตศาสตร์ ภาษาไทย การศึกษา และการสุขาภิบาล แบบเรียนดังกล่าวสะท้อนแนวความคิดทางการศึกษาของท่านว่า การศึกษา คือ การฝึกหัดผู้เรียนทั้งทางด้านสมอง ทางร่างกาย และจริยธรรม ซึ่งเรียกว่า "องค์ 3 แห่งการศึกษา" คือ พุทธิศึกษา พลศึกษา และจริยศึกษา (ศิริ พุทธมาศ 2529 : 34-36) โดยท่านเน้นจริยศึกษามากที่สุด ดังจะเห็นได้จากแบบสอนอ่านธรรมจรรยาเล่ม 5 ได้กล่าวเอาไว้อย่างชัดเจนว่า

การใช้วิชาที่เรียกว่า "พุทธิศึกษา" แก่ผู้เรียนนั้น อาจทำให้ผู้เรียน มีสติปัญญาและความรู้คล่องแคล่วขึ้นจริง แต่การที่จะทำให้ผู้เรียนเป็นคนที่มีอธยาศัยเรียบร้อยเป็นพลเมืองดี ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่านั้น ต้องอาศัยฝึกฝนในธรรมจรรยา หรือที่เรียกว่า "จริยศึกษา" จึงจะได้

กุลบุตรอาจเป็นผู้มีวิชาและปัญญาเจียบแหลม แต่ไม่เป็นคนเรียบร้อย และประพฤติน่าคบสนสมควรกับชุมชนอันดี ข้าพเจ้าได้เห็นตัวอย่างดังนี้มาในประเทศอินเดียแล้ว....

การฝึกหัดนิสัย อริยบท และจิตใจให้เป็นธรรมนี้ ขอจงปรากฏแก่ตาโลกเถิด ว่ามีค่าประเสริฐกว่าการฝึกหัดปัญญาให้มีความรู้มากนัก.... แม้ผู้เรียนได้ฝึกหัดธรรมจรรยาให้สันดานของตนเป็นสันดานอันดีแล้วศึกษาให้มีความรู้ศิลปวิทยาถ้วนทั่วกันทุกคนแล้ว ไม่ต้องสงสัยเลยว่ากรุงสยามอันเป็นชาติภูมิที่รักแห่งชาวเรา จะไม่เจริญยิ่งยวดขึ้นกว่าที่เจริญอยู่เดี๋ยวนี้

จะเห็นได้ว่าเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดีและเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เป็นผู้มึบบทบาทสำคัญในการวางนโยบายและดำเนินงานการศึกษาในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลการจัดการศึกษาในช่วง 15 ปี ของรัชกาลนี้พอจะสรุปได้ว่าการพัฒนาการศึกษาได้ก่อให้เกิดรูปแบบสถาบันทางการศึกษาที่สมบูรณ์ขึ้น มีสถาบันการศึกษาตั้งแต่ระดับต่ำสุดถึงสูงสุดตามประเทศที่เจริญแล้ว คือ มีโรงเรียนประถมศึกษา โรงเรียนมัธยมศึกษา และมหาวิทยาลัย การวางอาชีวศึกษาขึ้นในประเทศไทย มีโรงเรียนอาชีวศึกษาประเภทหัตถกรรมได้แก่โรงเรียนเพาะช่าง พาณิชยกรรม ได้แก่ วิทยาลัยพาณิชยกรรม และวัดราชกุฎบูรณะ ตลอดจนนักเรียนเกษตรกรรม คือ โรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรม

ซึ่งเป็นรากฐานให้ขยายตัวมาเป็นมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ การระดมกำลังความคิดจากแหล่งต่าง ๆ มาใช้จัดการศึกษา เช่น เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองท้องถิ่น เป็นผู้ดำเนินงานการศึกษาประชาบาล การเก็บภาษีการศึกษาหรือศึกษาพลีจากราษฎรมาช่วยในการจัดการศึกษาภาคบังคับ ผลการจัดการศึกษาหลังจากได้ขยายตัวไปในส่วนต่าง ๆ ของประเทศ และประชาชนในระดับชนบท ทำให้เกิดความผสมกลมกลืนในชาติ ชัดความแตกต่างในเรื่องของภาษาและวัฒนธรรมให้น้อยลง

สภาพการจัดการศึกษารียศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีหลักสูตร 3 ฉบับ คือ

1. หลักสูตรสามัญศึกษา หลักสูตรมูล ประถม มัธยม มัธยมสูง ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454)
 2. หลักสูตรหลวง หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2456
 3. ประมวลศึกษา ภาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2464
1. หลักสูตรสามัญศึกษา ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454)

หลักสูตรฉบับนี้แยกได้โดยละเอียด เป็นสายธรรมดากับสายพิเศษ โดยสายพิเศษจะสอนภาษาต่างประเทศมากกว่าสายธรรมดา และมีหลักสูตรสำหรับชายกับหญิงของทั้งสองสายในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา หลักสูตรได้กำหนดเป็น 4 ระดับ คือ

มูลศึกษา	เป็นการศึกษาบังคับที่ต้องเรียนทุกคน	เรียน	3 ปี
ประถมศึกษา	สายสามัญและสายพิเศษ (ชาย, หญิง)	เรียน	3 ปี
มัธยม	สายสามัญและสายพิเศษ (ชาย, หญิง)	เรียน	3 ปี
มัธยมสูง	สายสามัญและสายพิเศษ (ชาย, หญิง)	เรียน	3 ปี

หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2454 เป็นหลักสูตรที่มุ่งขยายการศึกษาเบื้องต้นให้แพร่ขยายเน้นด้านอาชีพ โดยใช้ทดลองสอนในโรงเรียนวัดเบญจมบพิตร ในปีพ.ศ. 2444 หลักสูตรได้กำหนดวิชาจรรยาเป็นวิชาบังคับในทุกระดับการศึกษา ความมุ่งหมายของหลักสูตรต้อง

การให้ราษฎรทุกคนมีความรู้อย่างต่ำระดับมูลศึกษา ซึ่งเป็นความรู้ที่พอสมควรแก่อัศภาพ และมีอาชีพติดตัวเมื่อจบการศึกษาแล้ว

ความมุ่งหมาย ในระดับมูลศึกษา คงใช้หลักสูตรมูลศึกษาเดิม พ.ศ. 2452 เพียงแต่สับเอาวิชาจรรยามาเป็นวิชาแรก ความมุ่งหมายและเนื้อหาวิชาจึงเหมือนในหลักสูตร พ.ศ. 2452 กล่าวคือ ความมุ่งหมายเฉพาะวิชาจรรยา ระบุไว้ว่า

ให้เป็นการกล่อมเกล่าอัธยาศัยใจคอ ฝึกค้ำให้มีสันดานอันดี คือ ให้เป็นผู้ตั้งอยู่ในที่ชอบ เป็นต้นว่า ให้มีความสุจริตในกิจการทั้งปวง มีความอ่อนน้อมสุภาพอยู่ในถ้อยคำและความบังคับบัญชาของผู้ใหญ่ รวมความก็คือ ต้องหัดให้เป็นคนดี เพื่อโตขึ้นจะได้เป็นคนดี ทำมาหากินแต่ในทางชอบ สมควรแก่ฐานะที่เงินไร่น้ำฟ้าเข้าแผ่นดินสืบไป

ในระดับประถมศึกษา ได้กำหนดความมุ่งหมายไว้ว่า

"ให้เป็นการกล่อมเกล่าสันดาน อัธยาศัยใจคอ ฝึกหัดให้ได้รูปสมควรแก่ฐานะที่จะเป็นไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินอันดี สืบต่อไปในเมื่อเติบโตขึ้นภายหลัง"

เนื้อหาวิชา สำหรับเนื้อหาวิชาหรือรายการที่ต้องสอนนั้น ได้กำหนดไว้ 2 หัวข้อใหญ่ คือ สอนธรรม และข้อปฏิบัติ (หลักสูตรสามัญศึกษา ร.ศ. 130 ม.ป.ป. : 1-2) โดยมีเนื้อหาวิชาเหมือนหลักสูตรมูลศึกษา พ.ศ. 2452 ทุกประการ กล่าวคือ

ก. สอนธรรม สอนความประพฤติที่ใกล้ชิดต่อความจำเป็นซึ่งจะต้องปลูกฝังก่อน เป็นต้นว่าให้มีความรู้จักรักคุณบิดามารดา ครูอาจารย์ และพระมหากษัตริย์เป็นเบื้องต้น ให้เป็นคนสุภาพอ่อนน้อม เชื่อฟังคำสั่งสอน ให้รู้จักรัก รู้จักปรานีประนอมต่อพี่น้องวงษาคณาญาติและผู้อื่น ๆ ให้รู้จักแสดงอัธยาศัยดีต่อกันและกัน มีความเมตตากรุณา ให้เป็นคนหมั่นและเพียร ให้เป็นผู้ตรงและจริงต่อการทำงาน ให้รู้จักถนอมเข้าของของตน และไม่ประทุษร้ายของของผู้อื่น และของที่เป็นสาธารณประโยชน์ ให้มีใจอาจหาญ ให้รู้จักรักบ้านเกิดเมืองบิครและทำความดีต่อ ให้รู้จักศีล 5 และกรรมบถ 10 เหล่านี้ เพื่อให้เป็นเครื่องชักจูง ให้ตั้งตนอยู่ในสุจริตธรรม

ข. ข้อปฏิบัติ ชักนำให้เกิดความเจตนาเจตนา ในการสวดมนต์ไหว้พระ และการฟังธรรม พอให้เป็นปัจจัยอุทิศทุนสันดาน ให้อ่อนน้อมเข้าในพระพุทธศาสนา

ส่วนเนื้อหาวิชาในระดับประถมศึกษาชั้น ให้สอนตามแนวมูลศึกษาแต่ให้ละเอียดยิ่งขึ้น การฝึกหัดให้ประพจน์ได้ดีตามที่เรียนรู้นั้นเป็นข้อใหญ่ ถ้าสักแต่รู้ แต่ไม่ประพจน์ หรือประพจน์ไม่ได้ก็ยังไม่ใช้ได้

อัตราเวลาเรียน ในเรื่องของอัตราเวลาเรียน ได้กำหนดเป็นรายชั่วโมง ใน 1 สัปดาห์ พร้อมทั้งหมายเหตุไว้ว่า กำหนดไว้พอให้เป็นทางสำหรับให้ผ่อนสั้นผ่อนยาว ได้โดยอนุญาตของเจ้าพนักงานตรวจ และกำหนดอีกว่า คำสวดมนต์สการ สรรเสริญพระบารมี ประชุมสั่งสอนและวิชาอื่น ๆ ที่ไม่ได้บังคับให้สอน ใช้เวลานอกอัตราที่กำหนดไว้ (หลักสูตรสามัญศึกษา ร.ศ. 130 ม.ป.ป. : 36)

ตารางแสดงอัตราเวลาเรียนวิชาจรรยาในหลักสูตร พ.ศ. 2454

สาย	ชั้น	วิชา	จำนวนชั่วโมงในสัปดาห์		
			ปีที่ 1	ปีที่ 2	ปีที่ 3
สามัญ	มูลศึกษา	จรรยา	2.00	3.00	2.00
	ประถมศึกษา (ชาย)	จรรยา	1.00	1.30	1.30
	ประถมศึกษา (หญิง)	จรรยา	1.00	1.30	1.30
	มัธยมศึกษา (ชาย)	จรรยา	1.00	1.00	1.00
	มัธยมศึกษา (หญิง)	จรรยา	1.30	1.30	1.30
	มัธยมสูง	จรรยา	-	-	-
พิเศษ	ประถมศึกษา (ชาย)	จรรยา	1.00	1.00	1.00
	ประถมศึกษา (หญิง)	จรรยา	1.00	1.00	1.00
	มัธยมศึกษา (ชาย)	จรรยา	1.00	1.00	1.00
	มัธยมศึกษา (หญิง)	จรรยา	1.00	1.00	1.00
	มัธยมสูง	จรรยา	-	-	-

ที่มา คัดแปลงมาจากตารางในหนังสือความเป็นมาของหลักสูตร, กรมวิชาการ 2513 : 28-32 และหลักสูตรสามัญศึกษา ร.ศ. 130 (อ้างถึงใน ชุดิมา อ่อนละม้าย 2529 : 63)

จะเห็นได้ว่าอัตราเวลาเรียนในระดับมูลศึกษาจะมีเวลาเรียนมากที่สุด และค่อย ๆ ลดลงตามลำดับ ทั้งนี้คงเป็นเพราะในระดับมูลศึกษามีวิชาเรียนไม่มาก และเพื่อเป็นการปลูกฝังศีลธรรมให้นักเรียนตั้งแต่เด็กจึงได้เน้นในระดับนี้มาก ส่วนในระดับมัธยมสูงไม่มีวิชาจริยบาลเลย ทั้งนี้คงเนื่องจากในระดับสูงได้บรรจุวิชาที่ต้องเรียนไว้มาก และได้เรียนวิชาจริยบาลมาตั้งแต่ระดับมูลศึกษาแล้ว สำหรับสายพิเศษ จะเห็นได้ว่ามีอัตราเวลาเรียนวิชาจริยบาลน้อยกว่าสายสามัญ เนื่องจากในสายพิเศษเน้นภาษาต่างประเทศ เพื่อส่งเสริมให้เรียนต่อต่างประเทศ และระดับมัธยมศึกษา (หญิง) นั้น อัตราเวลาเรียนวิชาจริยบาลจะมากกว่าระดับมัธยมศึกษา (ชาย) ทั้งนี้คงเนื่องจากจะต้องออกไปเป็นแม่บ้านต่อไป จึงกำหนดให้เรียนสิ่งที่จะต้องประพฤติปฏิบัติสำหรับการเป็นแม่บ้านที่ดี

กระบวนการเรียนการสอน ได้แนะวิธีสอนไว้ว่า ให้สอนดังตัวอย่าง โดยครูต้องประพฤติปฏิบัติหน้าเด็กนักเรียน และสอนโดยใช้นิทานที่ดี มีคติที่เป็นตัวอย่าง ให้เด็กประพฤติดี ประพฤติชอบ นำมาสอนให้เด็กนักเรียนได้จดจำเป็นตัวอย่าง นอกจากนี้การเรียนการสอนยังมุ่งด้านปฏิบัติ มีกิจกรรมเสริมหลักสูตรวิชาจริยบาลหลายอย่าง อาทิเช่น กำหนดให้สวดคำมนัสการ สรรเสริญพระบารมี ประชุมสั่งสอน โดยใช้เวลานอกอัตราเวลาเรียนที่กำหนดให้ ที่สำคัญเริ่มมีการจัดสอนวิชาลูกเสือในโรงเรียน ครูเป็นผู้ฝึกหัดอบรม การปลูกฝังคุณธรรมให้ฝังมั่นในสันดานเด็ก โดยเด็กได้ลงมือทำจริง ๆ

การวัดและการประเมินผล ในเรื่องของการวัดและการประเมินผลนั้น หลักสูตรทุกระดับยกเว้นระดับมูลศึกษา กล่าวถึงการประเมินผลด้วยการสอบให้คะแนนเรียงตัว หมายความว่าคิดคะแนนเฉพาะวิชานั้นเท่านั้น แต่ไม่ได้กำหนดไว้ว่าคะแนนเท่าใดจึงจะถือว่าสอบได้

2. หลักสูตรหลวง หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2456

ในปี พ.ศ. 2456 กระทรวงธรรมการประกาศโครงการศึกษาใหม่ และเพื่อให้เป็นไปตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2456 นี้ กระทรวงธรรมการจึงได้ออกหลักสูตรสามัญศึกษาฉบับใหม่ เรียกว่า หลักสูตรหลวง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ความนิยมในการเป็นเสมียน กับมุ่งให้ราษฎรเห็นความสำคัญ และมีความรู้ความสามารถในวิชาสามัญจน

นำไปประกอบอาชีพในท้องถิ่นได้ (พรเพ็ญ ปทุมศิริ เอกสารอัครสำเนา ม.ป.ป. : 7)
 ในทุกระดับบังคับให้เรียนวิชาสามัญศึกษาติดต่อกับสามัญศึกษาก่อนที่จะจบระดับใดระดับหนึ่ง
 แบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ระดับ คือ ประถมศึกษา มัธยมศึกษา (แบ่งออกเป็นมัธยม
 ตอนต้น มัธยมตอนกลาง และมัธยมตอนปลาย) และอุดมศึกษา โดยแยกเป็นหลักสูตร
 ชายหญิง

ชั้นประถมศึกษา คือ ชั้นมูลศึกษาเดิม ใช้เวลา 5 ปี สำหรับชาย
 คือเรียนวิชาสามัญ 3 ปี และวิชาสามัญ 2 ปี ส่วนหญิงใช้เวลาเรียนเพียง 3 ปี (แต่ถ้า
 ต้องการต่อระดับมัธยมศึกษาให้เรียนเพียง 3 ปี)

ชั้นมัธยมตอนต้น คือ ชั้นประถมศึกษาเดิม ใช้เวลา 3 ปี

ชั้นมัธยมตอนกลาง คือ ชั้นมัธยมเดิม ใช้เวลา 3 ปี เรียกว่ามัธยม 4
 มัธยม 5 และมัธยม 6

ชั้นมัธยมตอนปลาย คือ ชั้นมัธยมสูงเดิม ใช้เวลา 2 ปี ซึ่งถูกตัดลงไป
 1 ปี จากหลักสูตรเดิม

ทุกระดับชั้นเรียนวิชาสามัญ ได้แก่ วิชาจรรยา ภาษาไทย เลข
 ความรู้เรื่องเมืองไทย การรักษาตัว วาดเขียน ลูกเสือ ส่วนวิชาสามัญ หรือวิชาหา
 เลี้ยงชีพ ได้แก่ หัตถกรรม กลีกรกรรม พาณิชยกรรม สำหรับวิชาจรรยานั้นบรรจุอยู่ใน
 หลักสูตรทุกระดับชั้น ยกเว้นระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (มัธยมสูงเดิม) ที่ยังคงไม่มีวิชา
 จรรยาบรรจุอยู่เช่นเดิม

หลักสูตรฉบับนี้ ไม่แบ่งรายการสอนเป็นชั้น ๆ ใช้กำหนดรวมเป็นตอน ๆ
 เช่น ระดับประถมศึกษา มัธยมต้น มัธยมกลาง และมัธยมปลาย ทั้งยังมีได้แบ่งวิชา
 ที่จะสอนไว้ให้เป็นรายปี (หลักสูตรหลวง หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2456 ม.ป.ป. :
 3-4) เพียงแต่กำหนดไว้ว่า "วิชานั้นในวิกหนึ่งต้องสอนกี่ชั่วโมง ข้างหลวงกรรมการจะ
 ต้องเป็นผู้แบ่งวิชานั้นออกเป็นรายปี ให้เหมาะแก่เวลาที่กำหนดไว้ให้ และเป็นผู้กำหนดว่า
 ในส่วนวิชาที่เลือกได้ตำบลใดควรจะสอนอะไร การเลือกนั้นต้องเลือกให้เหมาะแก่ท้องที่"

ความมุ่งหมาย ในระดับประถมศึกษา ได้นำความมุ่งหมายที่เคยมีอยู่ใน
 ประโยคมูลศึกษาเดิม มาจัดเกลาภาษา ส่วนวนเปลี่ยนไปเพียงเล็กน้อย ใจความเหมือนเดิม
 (หลักสูตรหลวง หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2456 ม.ป.ป. : 7) กล่าวคือ "ให้เป็น
 การกล่อมเกล่าอัธยาศัยใจคอ ฝึกหัดให้เป็นคนมีนิสัยอันดี เพื่อโตขึ้นจะได้เป็นพลเมืองดี
 รู้จักแสวงหาการเลี้ยงชีพในทางชอบ"

เนื้อหาวิชา รายการสอนเปลี่ยนไปไม่ยึดแนวเดิม หันมาเน้นเรื่องหน้าที่
 และความเป็นพลเมืองดีของประเทศ ในการที่จะช่วยพัฒนาบ้านเมือง โดยกำหนดไว้ใน
 หลักสูตรประถมศึกษาชายว่ารายการที่ต้องสอน

1. ให้มีนิสัยซื่อตรงและจริงในการงานทั้งปวง
2. มีใจอารีเพื่อแผ่คิดถึงประโยชน์ของหมู่คณะมากกว่าประโยชน์ของ
 บุคคลหรือประโยชน์ของตน
3. มีใจจงอาจกล้าหาญ แต่อ่อนน้อมสุภาพราบเรียบ
4. กตัญญูกตเวทีกู้คุณบิดามารดา ครูอาจารย์ พระมหากษัตริย์และ
 ผู้ขึ้นตลอดถึงหมู่คณะและบ้านเมือง รักและพยายามสนองคุณผู้มีคุณตลอด
 จนคิดช่วยทนบำรุงหมู่คณะและชาติบ้านเมืองให้เจริญ
5. มัธยัตถ์ คือ พอดีไม่สุรุ่ยสุร่ายและไม่ตระหนี่ในส่วนการใช้จ่าย
 รู้จักออมจ่ายแต่ที่ควรและเท่าที่ควร ในส่วนการสั่งเสียไม่โลภ
 รู้ออมในการเสพยา

สำหรับหลักสูตรหญิง วิชาจรรยาในระดับประถมชั้นปีที่ 2 และ ปีที่ 3
 จะมีอัตราเวลาเรียนมากกว่าหลักสูตรชาย เพราะถ้าไม่เรียนต่อ ต่อไปก็ต้องเป็นแม่บ้าน
 จึงได้เพิ่มเนื้อหาวิชาเกี่ยวกับการใช้สอย ความมัธยัตถ์

อัตราเวลาเรียน กำหนดให้หลักสูตรชายประถมศึกษาปีที่ 1 ถึงปีที่ 5
 เรียนสัปดาห์ละ 1 ชั่วโมงเท่ากันหมด ส่วนหลักสูตรหญิงประถมศึกษาปีที่ 1 เรียนสัปดาห์
 ละ 1 ชั่วโมง แต่ปีที่ 2 และปีที่ 3 เรียนสัปดาห์ละ 1.30 ชั่วโมง และชั้นมัธยมศึกษา
 ตอนต้น (ประถมศึกษาเดิม) ทั้งหลักสูตรชายและหญิง ปีที่ 1 ถึงปีที่ 3 นั้น เรียน

สัปดาห์ละ 1 ชั่วโมงเท่ากันหมด

กระบวนการเรียนการสอน สำหรับวิธีสอน เสนอว่าควรนำพุทธศาสนา และพระบรมราโชวาทปลุกใจเสือป่าเป็นเครื่องชักจูง และในหลักสูตรประถมศึกษาชาย กล่าวไว้ว่า "การฝึกหัดนั้น ไม่ใช่หมายความว่าให้สอนให้รู้ แล้วสักแต่รู้ไม่ประพฤติ ให้เป็นไปตามรู้ หมายความว่าทำให้ประพฤติได้จริง ๆ ความสำเร็จของการสอนจรรยา นั้นอยู่ที่ประพฤติได้ ไม่ใช่อยู่ที่เป็นแต่รู้"

การวัดและการประเมินผล อาจกล่าวได้ว่าหลักสูตรหลวงปีพ.ศ. 2456 ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลงมากนัก เพราะระยะเวลาห่างจากหลักสูตรสามัญศึกษา ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) เพียง 2 ปีเท่านั้น จึงเป็นเพียงการปรับระดับชั้น ส่วนจุดมุ่งหมาย เนื้อหาวิชา วิธีการสอน การวัดผล ส่วนมากจะเหมือนเดิม กล่าวคือ เน้นทั้งด้าน ทฤษฎีและปฏิบัติ มีการสอบให้คะแนนเรียงตัว โดยคิดคะแนนเฉพาะวิชานั้นเท่านั้น

3. ประมวลศึกษา ภาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2464

เมื่อมีการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 แล้ว บทบาท ของพระสงฆ์ในการจัดการศึกษาก็ค่อย ๆ ลดลงตามลำดับ เนื่องจากความรู้ของพระสงฆ์ เอง กล่าวคือ การสอนแผนใหม่มีหลายวิชาไม่ได้เรียนจำกัดเฉพาะอ่าน เขียน เรียนเลข เหมือนสมัยก่อน ทั้งยังมีการฝึกหัดครูเพื่อเตรียมครูออกไปสอนตามที่ต่าง ๆ แทนพระสงฆ์ ทำให้บทบาทของพระสงฆ์ลดลงไป แต่บทบาทด้านการอบรมสั่งสอนจรรยา ยังคงมีอยู่บ้าง และการให้ความเสมอภาคทางการศึกษาทั้งเด็กชายและเด็กหญิงตามโครงการศึกษา 2456 ทำให้เด็กหญิงมีโอกาสเข้าเรียนมากขึ้น ดังนั้นย่อมไม่เป็นการสะดวกที่พระสงฆ์จะเข้ามา เป็นครูสอนหนังสือ ประกอบกับนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการแยกการศึกษาออกจากวัดเพื่อ ความเหมาะสม (พาสนา กิจถาวร 2524 : 18-21)

การที่พระสงฆ์ถูกลดบทบาททางการศึกษาลงไป เป็นเหตุให้เด็กห่าง เเหินศาสนา ฉะนั้นในหลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2464 จึงบรรจุวิชาจรรยาในทุกระดับชั้น โดยเฉพาะในระดับมัธยมตอนปลายซึ่งในหลักสูตร พ.ศ. 2454 และ 2456 ไม่มีวิชา

จรรยาอยู่ในหลักสูตร ก็ให้มีขึ้นในหลักสูตรฉบับนี้ ด้วยเห็นว่าการบรรจุความรู้ทางพุทธ-
ศาสนาลงในหลักสูตรการศึกษา ยังเป็นการสร้างความผูกพันทางจิตใจให้นักเรียนมีต่อ
ศาสนา (ทจช. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ.2/11 ประมวลศึกษา ภาค 2 หลักสูตรสามัญ
ศึกษา)

ในปี พ.ศ. 2464 กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศโครงการศึกษาใหม่
อีกครั้งหนึ่ง ในส่วนเค้าโครงโดยทั่วไปและการแบ่งชั้นต่าง ๆ นั้นคงคล้ายคลึงกับโครงการ
ศึกษา ปีพ.ศ. 2456 ต่างกันตรงที่ โครงการศึกษา 2464 เน้นความสำคัญของวิชาชีพ
มากขึ้น แบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ประเภท คือ สามัญศึกษา และวิสามัญศึกษา หลัก
สูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2464 ยังคงคล้ายกับหลักสูตรพ.ศ. 2456 คือแบ่งออกเป็นประถม
ศึกษา มัธยมศึกษา และหลักสูตรประถมศึกษาแยกเป็นหลักสูตรประถมศึกษาชายเรียน 4
หรือ 5 ปี ส่วนหญิงเรียน 3 ปี วิชาบังคับได้แก่ จรรยา ภาษาไทย เลข ความรู้
เรื่องเมืองไทย การรักษาตัว วาดเขียน ลูกเสือ และวิชาอาชีพ สำหรับหญิงไม่ต้อง
เรียนวิชาอาชีพ แต่ให้เลือกวิชาอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นทางถนัดของหญิง เช่น เย็บปักถักร้อย
หรือการฝีมืออื่น ๆ วิชาไม่บังคับได้แก่ วิทยาศาสตร์ และขับร้อง

ความมุ่งหมาย ในหลักสูตรประถมศึกษาชายและหญิง ได้กำหนดความ
มุ่งหมายในการสอนวิชาจรรยาว่า "ให้เป็นการกล่อมเกล่าธรรมาจริยใจคอ ผูกพันให้เป็น
คนมีนิสัยอันดี เพื่อโตขึ้นจะได้เป็นพลเมืองดี รู้จักแสวงหาอาชีพในทางชอบ" ส่วน
ความมุ่งหมายเฉพาะวิชาลูกเสือนั้นกล่าวไว้ว่า "เพื่อให้เกิดฝีมือและความรู้ในกิจกรรมสามัญ
ซึ่งทุกคนควรรู้สำหรับจะได้รักษาตัวให้รอดพ้นจากอันตราย และความยากลำบากต่าง ๆ
เมื่อถึงคราวเข้าที่กันดาร" (หลักสูตรประถมศึกษาสามัญชายและหญิง 2467 : 1, 12)

เนื้อหาวิชา ในหลักสูตรประถมศึกษาชายของหลักสูตรฉบับนี้ยังมีเนื้อหาวิชา
เหมือนในหลักสูตรหลวง หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2456 เพียงแต่ในหลักสูตรสามัญ
ศึกษา พ.ศ. 2464 เพิ่มเนื้อหาในเรื่องของความเพียรเข้าไปในข้อที่ 6 จากเดิมซึ่งมี
เพียง 5 ข้อเท่านั้น โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับรายการที่ต้องสอนในวิชาจรรยา ว่า

1. ให้มีนิสัย ซื่อตรง และจริงใจในการทำงานทั้งปวง

2. มีจิตศรัทธา เชื่อมั่น คิดถึงประโยชน์ของหมู่คณะมากกว่าประโยชน์
ของบุคคลหรือประโยชน์ของตน
3. มีใจองอาจกล้าหาญ แต่อ่อนน้อมสุภาพเรียบร้อย
4. กตัญญู กตเวทী รู้คุณบิดามารดาครูอาจารย์ พระมหากษัตริย์และ
ผู้อื่นตลอดถึงหมู่คณะและบ้านเมือง รักและพยายามสนองคุณผู้มีคุณ
ตลอดจนคิดช่วยหนุนบำรุงหมู่คณะและชาติบ้านเมืองให้เจริญ
5. มัธยัสถ์ คือ พอดีไม่สุรุ่ยสุร่าย และไม่ตระหนี่ในส่วนการใช้จ่าย
รู้จักออมจ่ายแต่ที่ควรและเท่าที่ควร ในส่วนการส่องเสพย์ไม่โลภ
รู้ยอมในการเสพย์
6. เพียร ขยันทำงานทำประโยชน์ทดแทนสมบัติของโลก ซึ่งตนต้องกิน
และใช้ให้หมดเปลืองไป ทำตนให้เป็นประโยชน์อยู่เสมอ ไม่ปล่อย
เวลาและอายุให้เปลืองไป โดยหาประโยชน์มิได้

สำหรับวิชาลูกเสือ ที่ถือว่าเป็นกิจกรรมเสริมหลักสูตรวิชาจรรยาวัณ ใน
หลักสูตรประถมศึกษาสามัญชายและหญิง พ.ศ. 2464 ได้กำหนดรายการที่ต้องสอน (หลัก
สูตรประถมศึกษาสามัญชายและหญิง 2467 : 12-13) ไว้ว่า

1. การปฏิบัติเลี้ยงตน เช่น หุงต้มอาหาร เย็บซุนเครื่องนุ่งห่ม
ทำที่พักอาศัยสำหรับตนเองในที่กันดาร เป็นต้น
2. ช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นอันตราย เช่น เมื่อถูกบาดเจ็บ เป็นต้น
3. ให้ฉลาดในการสังเกตและสำรวจทางไม่หลงทางในเวลาแปลกถิ่น ฯลฯ
4. หัดให้สามารถสอบไล่ได้ตามหลักสูตรลูกเสือ
5. ฝึกซ้อมกำลังกายให้บริบูรณ์แข็งแรงตามความเจริญแห่งวัยโดยมีการ
หัดกระเบียบแถว ดัดตนยิมนาสติกส์ และการเล่นที่เป็นประโยชน์

ส่วนหลักสูตรประถมศึกษาหญิงนั้น กำหนดให้เรียนเนื้อหาวิชาเช่นเดียวกับ
หลักสูตรประถมศึกษาชาย เว้นแต่วิชาลูกเสือนั้นให้เลือกสอนแต่เฉพาะที่สมควรแก่หญิง

ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2465 กระทรวงศึกษาธิการได้ออกหนังสือประมวล

ศึกษาพิเศษ ภาค 1 ว่าด้วยหัวข้อการสอนสำหรับชั้นประถมศึกษา ซึ่งได้มีคำสั่งให้
โรงเรียนทั้งหลายปฏิบัติตาม หัวข้อการสอนสำหรับชั้นประถมศึกษาในวิชาจรรยา
(ทจช. เอกสารรัชกาลที่ 6 ศ.2/12 ประมวลศึกษาพิเศษ ภาค 1 หัวข้อการสอน
สำหรับประถมศึกษา ออกวันที่ 1 ตุลาคม 2465) ใ้กล่าวถึงเนื้อหาที่จะสอนและอัตรา
เวลาเรียน ในระดับประถมปีที่ 1 ถึง 5 ทั้งชายและหญิง ไว้ว่า

ประถมปีที่ 1

1. มารยาท สอนให้รู้จักเคารพและฝึกหัดให้เคารพบิดามารดา ญาติ
ครู ผู้ใหญ่ เมื่อเข้าไปในสถานที่ที่ควรเคารพต้องเปิดหมวก ถ้าสวมรองเท้า
แตะก็ต้องถอด ฝึกหัดให้รู้จักใช้กิริยาเมื่อส่งของให้ผู้ใหญ่หรือรับของจากผู้ใหญ่
ให้รู้จักใช้กิริยาเมื่ออยู่ต่อหน้าแขก ต้องไม่พลุกพล่านในที่ ๆ แขกนั่งอยู่ ไม่
เล่นหรือหยอกล้อกันต่อหน้าแขก เมื่อเวลาที่แขกมาและกลับไม่ยืนขวางทางหรือ
ยืนขวางบันได สอนให้รู้ว่าเมื่อเวลารับประทานอาหาร ไม่เคี้ยวอาหารเสียงดัง
ไม่เรอและจาม ไม่กล่าวถึงสิ่งโสโครก เมื่อหยิบอาหารต้องไม่เลอะเทอะมูมมาม
ให้รู้จักเกรงใจผู้อื่น เช่น ไม่อึ่งในเวลาประชุมฟัง หรือในห้องอ่านหนังสือ
ไม่ลืมนั่งของที่ขี้มามา ไม่หยิบของผู้อื่นมาใช้โดยไม่ได้รับบอกเจ้าของ ไม่เยาะ
เย้ยคนทำผิด ไม่หัวเราะคนทกล้มให้เขาอาย ไม่เดินตึงตังบนเรือนของผู้อื่น
เป็นต้น การเล่นเมื่อมีหัวหน้าควบคุม หรือเล่นโดยลำพัง ต้องเล่นให้เป็น
ยุติธรรม ตั้งใจเล่นและเล่นตามระเบียบข้อบังคับ ต้องเคารพต่อผู้ควบคุมด้วย
2. ความซื่อตรง ฝึกสอนมิให้พูดปด ไม่ให้ทุจริตในการเรียนและการ
สอบไล่ ไม่ปิดบังความคิดของตน ตรงต่อเวลา ตรงต่อการทำงาน รับว่า
จะทำสิ่งใดต้องทำให้สำเร็จ
3. ให้เป็นผู้มีใจดี ฝึกหัดไม่ให้เป็นคนโกรธง่าย ไม่รังแก ไม่ยืนขวาง
หน้าและบังตาผู้อื่น ไม่ก่อการวิวาท ไม่ชักนำให้ผู้อื่นประพฤติชั่ว ไม่ทำลาย
ทรัพย์สินของผู้อื่นให้เสียหาย ให้มีความเมตตากรุณาสัตว์ ไม่ทรมาณสัตว์แม้แต่จะ
ต้องใช้เป็นพาหนะก็ดี พบสัตว์ที่ตกอยู่ในอันตรายให้ช่วย

4. การประหยัด ให้รู้จักรักษาเครื่องใช้และเครื่องนุ่งห่มไม่ใช่เสื้อผ้า และเครื่องประดับที่มีราคา ไม่เล่นการพนัน ไม่สูบบุหรี่หรือกินหมาก ให้รู้จักเก็บหอมรอมริบ ไม่ทำลายของที่เป็นสาธารณประโยชน์ เช่น ทิ้งของลงในคลอง หรือเขียนผนังวัดให้เปรอะเปื้อน

5. ความกล้า ฝึกสอนให้กล้า เข้าหาผู้ใหญ่ไม่หวั่นขยับ กล้าอยู่ในที่มืด ไม่กลัวคำขู่หรือหลอก เช่น ไม่กลัวผี

6. ความกตัญญู ให้รู้จักคุณบิดามารดา ญาติ พี่น้อง และครู ให้รู้จักคุณพระเจ้าแผ่นดิน ให้เชื่อฟังคำสั่งสอนของบิดามารดาและครู ช่วยบิดามารดา ทำการที่บ้าน

7. ความประพฤติ ที่ครูจะต้องตรวจตราแนะนำให้มาก เช่น การเชื่อฟังคำสั่ง การตรงต่อเวลา การรักษาระเบียบ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เป็นต้น

สำหรับเนื้อหาวิชาของชั้นปีที่ 2 ถึงปีที่ 5 นั้น จะให้หัวข้อและรายละเอียดของแต่ละหัวข้อในทำนองเดียวกัน จะแตกต่างกันในรายละเอียดเล็กน้อย เช่น ในชั้นปีที่ 2 หัวข้อมี 7 หัวข้อเหมือนชั้นปีที่ 1 แต่แตกต่างกันในเรื่องของรายละเอียดเท่านั้น ชั้นปีที่ 3 จะมีหัวข้อ มรรยาท การงาน การเล่น ให้เป็นผู้มีใจดี ความซื่อตรง การประหยัด ความกตัญญู และการสอนความประพฤติเบ็ดเตล็ด ชั้นปีที่ 4 จะมีเพียง 6 หัวข้อ คือ มรรยาท ให้เป็นผู้มีใจดี ความซื่อตรง การประหยัด การงาน และการสอนความประพฤติเบ็ดเตล็ดในชั้นปีที่ 5 นั้น หัวข้อเหมือนชั้นปีที่ 4 แต่สลับที่กันและแตกต่างกันในรายละเอียด

อัตราเวลาเรียน สำหรับหลักสูตรประถมศึกษาชาย ปีที่ 1 ปีที่ 3 ปีที่ 4 และปีที่ 5 นั้นเรียนวิชาจรรยาอัปคาลละ 1 ชั่วโมง แต่ปีที่ 2 เรียนอัปคาลละ 1.30 ชั่วโมง ส่วนหลักสูตรประถมศึกษาหญิง ได้กำหนดให้เรียนวิชาจรรยาอัปคาลละ 1 ชั่วโมง ในชั้นปีที่ 1 และ 1.30 ชั่วโมง ในชั้นปีที่ 2, 3 อัตราเวลาเรียนวิชา

จรรยาสำหรับสตรีปีที่ 3 จะมากกว่าชายอยู่ 30 นาที ก็ให้เลือกหัวข้อที่เกี่ยวข้องสตรี โดยเฉพาะมาสอนในเวลานั้น (หลักสูตรประถมศึกษาสามัญชายและหญิง 2467 : 18-20) โดยที่ในหลักสูตรได้ระบุไว้ว่า "กำหนดไว้พอเป็นทางสำหรับให้ผ่อนผันสั้นยาวได้ด้วยได้อุญาตของเจ้าพนักงาน" และ "สวดคำมนัสการ สรรเสริญพระบารมี ประชุมสั่งสอน และวิชาอื่น ๆ ที่ไม่ได้บังคับให้สอน ใช้เวลาเป็นครั้งคราว การฝึกหัดลูกเสือที่ต้องไปหัดหรือแรมคืนในที่อื่น ๆ ให้เป็นเวลาพิเศษ และควรงดการแรมคืนเช่นนี้ในฤดูฝน"

กระบวนการเรียนการสอน ในหลักสูตรประถมศึกษาชายได้กำหนดเกี่ยวกับการเรียนการสอน (หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2464 ม.ป.ป. : 14, 16) ไว้ว่า

...การฝึกสอนนั้น ไม่ใช่แต่สอนให้รู้แล้วสักแต่รู้ไม่ประพฤติให้เป็นไปตามรู้ ต้องฝึกให้ประพฤติได้จริง ๆ จึงจะครบองค์ของการฝึกสอน ความสำเร็จของการสอนจรรยาขึ้นอยู่กับประพฤติได้ ไม่ใช่ขึ้นอยู่กับแต่รู้....วิธีสอนควรอาศัยพระศาสนา และพระบรมราชาโฆวาทปลูกใจเสือป่าเป็นเครื่องชักจูง....

การสอนโดยอาศัยพระพุทศาสนาและพระบรมราชาโฆวาทปลูกใจเสือป่านั้น ได้มีการออกเป็นคำสั่งของกระทรวงศึกษาธิการ ที่ 95/7173 เรื่องการให้การศึกษาแก่เด็กเกี่ยวกับศาสนา (ทจช. เอกสารส่วนบุคคล สบ. 2.32/4 สมเด็จพระมหาบรมราชาโนภภาพ เรื่อง ส่งพระราชบัญญัติประถมศึกษาและข้อบังคับกระทรวง คำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ ที่ 95/7173 เรื่อง การให้การศึกษาแก่เด็กเกี่ยวกับศาสนา 1 มกราคม 2467) ความว่า

...หลักสูตรประถมศึกษาอันเป็นหลักสูตรบังคับ พระราชบัญญัติประถมศึกษา จึงมิได้บังคับให้สอนศาสนา แต่ให้สอนจรรยาซึ่งเหมาะแก่หน้าที่พลเมือง และให้ประพฤติได้จริง สำหรับชนคณะใดก็ยกหลักศาสนาของชนคณะนั้นมาเป็นเครื่องช่วยได้.... คราวนี้พิจารณาถึงเหตุที่พระพุทศาสนาเป็นศาสนาของชาติ คนไทยแทบทั้งหมดเป็นพุทศาสนิก วัดและพระแห่งพระพุทศาสนามีอยู่ทั่วไป จึงควรเป็นกำลังใหญ่ในการแผ่ศาสนาของชาติ ซึ่งไม่มีใครจะว่าอะไรได้ โรงเรียนโดยมากก็อยู่ในวัดแล้ว เหตุฉะนั้นการปฏิบัติ เช่น สวดมนต์

ไหว้พระ ฟังเทศน์ ควรมีได้ทุกวันพระหรือทุกสัปดาห์ แต่ต้องแยกจากเวลา
 ของโรงเรียน และถึงจะทำในโรงเรียนนั่นเองก็ให้แยกเป็นคนละงานทีเดียว
 เพื่อไม่ให้ผู้ที่ไม่ใช่พุทธศาสนิกเกิดรังเกียจ และไม่เปิดโอกาสให้ผู้จะขัดขวางการ
 เกณฑ์ยกขึ้นเป็นเลิศสำหรับขัดขึ้นดังกล่าวแล้ว ถ้าจะหาพระธรรมกถึกไม่ได้สะดวก
 ก็ให้จัดเอาครูนั้นเองแสดงและเริ่มด้วยสวดมนตร์เสื่อป่า ซึ่งเป็นแบบงดงาม
 ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานไว้ เสร็จสวดมนตร์แล้วก็มีการ
 สอนข้อธรรมโดยนัยแห่งแบบเรียนเบญจศีลเบญจธรรม และแบบสอนอ่านจรรยา
 เรื่องพระพุทธศาสนาของกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อจบแล้วจะสวดทำวัตรหรือ
 มีสวดก็ได้ รวมตลอดพิธีให้กินเวลาเพียงชั่วโมงเศษ อย่างนานไม่เกินสอง
 ชั่วโมง

เกี่ยวกับหนังสือแบบเรียนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 (ชุดtima อ่อนละม้าย 2529 : 72-76) นับได้ว่าแบบเรียนได้ก้าวหน้าไปมาก คือ
 มีจำนวนแบบเรียน และหนังสืออ่านเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก และ
 เนื่องจากเป็นพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วยที่ไม่ต้อง
 การให้เยาวชนเห็นทางศาสนา ดังนั้นกระทรวงธรรมการจึงได้สนองพระบรมราโชบาย
 ดังกล่าวโดยการผลิตหนังสือเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาออกมาหลายเล่ม อาทิเช่น คำมณัส-
 การคุณานุคุณ นิทานอีสป หักอ่านนิทาน สุภาษิต ดอกสร้อยสุภาษิต สมบัติผู้ดี หักอ่าน
 พลเมืองดี ธรรมจรรยาทั้ง 5 เล่ม โลกนิติคำโคลง จรรยาแพทย์ พระราชนิพนธ์ปลูก
 ใจเสื่อป่า เรื่องความปฎิหารธรรม กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ร่ายยาวเทศน์มหาชาติ
 เป็นต้น หนังสือแบบเรียนเท่าที่ได้กล่าวมานี้ นับได้ว่าเป็นหนังสือที่มีคุณค่าเป็นอย่างมาก
 โดยเฉพาะหลายเล่มมีลีลาและแนวการเขียนที่ทันสมัย กล่าวคือ การใช้ภาษาที่เรียบง่าย
 เข้าใจได้ง่าย พยายามอธิบายในสิ่งที่นักเรียนไม่สนใจให้น่าสนใจ ด้วยการใช้คำพูด
 ที่ทำให้นักเรียนเกิดความสงสัย แล้วพยายามติดตามอ่าน การผูกเป็นเรื่องราวให้น่าสนใจ
 และพยายามสอดใส่เนื้อหาลงไปให้กับบุคคลในหนังสือ เป็นการอธิบายเนื้อหาในลักษณะนาม
 ธรรมเข้าสู่รูปธรรมทำให้นักเรียนเห็นภาพพจน์ ชาบซึ่งในเนื้อหาสาระต่าง ๆ ได้เป็น
 อย่างดี

การวัดและการประเมินผล มีกล่าวไว้ในหลักสูตรเพียงเล็กน้อยเกี่ยวกับการให้คะแนน แต่ภายหลังได้มีประมวลศึกษาพิเศษ ภาค 2 ออกมาฉบับหนึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับระเบียบการสอบนักเรียน ซึ่งระเบียบนี้เป็นแบบแผนของการประเมินผลที่มีหลักเกณฑ์มากขึ้นกว่าหลักสูตรประถมศึกษาที่ผ่านมา (ทจช. เอกสารส่วนบุคคล สบ. 2.32/4 สมเด็จพระราชดำรัสพระราชทานภาพ เรื่อง ส่งพระราชบัญญัติประถมศึกษาและข้อบังคับกระทรวง ประมวลศึกษาพิเศษ ภาค 2 ระเบียบการสอบความรู้นักเรียนแผนกประถมศึกษา 15 ธันวาคม 2465) โดยได้กล่าวถึงระเบียบการสอบ ไว้ว่า

กำหนดการสอบ กำหนดได้ตามความสะดวกแก่ท้องถิ่น ในจังหวัดพระนคร และจังหวัดธนบุรี กระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้กำหนด จังหวัดอื่น ๆ ผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นผู้กำหนด

การแต่งข้อสอบและการจัดการสอบ ข้อสอบประโยคประถมบริบูรณ์ชาย และหญิงในจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี กองสอบไล่เป็นผู้แต่ง พนักงานตรวจการเป็นผู้จัดการสอบและตรวจ เสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้ชี้ขาดในจังหวัดอื่น ๆ ศึกษาธิการมณฑลเป็นผู้แต่ง ศึกษาธิการจังหวัดจัดการสอบและตรวจ โดยอนุมัติของผู้ว่าราชการจังหวัด สมุหเทศาภิบาลหรือสมุหพระนครบาลเป็นผู้ชี้ขาด ข้อสอบชั้นต่าง ๆ ของประโยคประถม ในจังหวัดพระนครและจังหวัดธนบุรี พนักงานตรวจการแต่ง และจัดการสอบตรวจตัดสิน ในจังหวัดอื่น ๆ ศึกษาธิการจังหวัดแต่ง และจัดการสอบตรวจตัดสินโดยอนุมัติของผู้ว่าราชการจังหวัด

หลักวินิจฉัยการให้คะแนน ข้อสอบจรรยาประโยคประถมบริบูรณ์ชายมีคำถาม 5 ข้อ ให้คะแนนข้อละ 4 คะแนน รวมเป็นคะแนนเต็ม 20 คะแนน ให้วินิจฉัยเป็นข้อ ๆ ดังนี้

ดีมาก	ให้	4	คะแนน
ดี	ให้	3	คะแนน
พอใช้	ให้	2	คะแนน
ยังไม่พอใช้	ให้	1	คะแนน
เลวและผิด	ให้	0	คะแนน

ข้อสอบจรรยาประโยคประณมบริบูรณ์หญิง มีคำถาม 5 ข้อ ให้คะแนน
ข้อละ 6 คะแนน รวมเป็นคะแนนเต็ม 30 คะแนน ให้วินิจฉัยเป็นข้อ ๆ ดังนี้

ดีมาก	ให้	6	คะแนน
ดี	ให้	4-5	คะแนน
พอใช้	ให้	3	คะแนน
ยังไม่พอใช้	ให้	2	คะแนน
เลวและผิด	ให้	0-1	คะแนน

ส่วนชั้นต่าง ๆ ของประโยคประณม ถ้าคะแนนเต็มมากขึ้นหรือน้อยลง
ให้ตรวจให้คะแนนเป็นข้อ ๆ อย่างข้างบนนี้ แต่เมื่อตรวจแล้วให้เทียบส่วน
เข้าหาคะแนนเต็มสำหรับชั้นนั้น ๆ

สมุดรายงาน สมุดรายงานประจำตัวนักเรียนประโยคประณม คะแนน
เต็ม 20 คะแนน ทั้งชายและหญิง

ก. สำหรับเวลาเรียน ให้	8	คะแนน
ถ้าขาดหัก 3 เวลาต่อ	1	คะแนน
ลาและมาสายหัก 10 เวลาต่อ	1	คะแนน
ข. ความประพฤติ ให้	7	คะแนน
ดีมาก	7	คะแนน
ดี	5-6	คะแนน
พอใช้	4	คะแนน
ยังไม่พอใช้	3	คะแนน
เลว	2	คะแนน
เลวมาก	0-1	คะแนน

ถ้ามีความเสื่อมเสียอย่างร้ายแรง เช่น การเจตนาทุจริต การลักขโมย
เป็นต้น นับว่าเลวหรือเลวมาก

ก. การเรียน	ให้	5	คะแนน
	ดีมาก	5	คะแนน
	ดี	4	คะแนน
	พอใช้	3	คะแนน
	ยังไม่พอใช้	2	คะแนน
	เลว	1	คะแนน
	เลวมาก	0	คะแนน

ส่วนชั้นต่าง ๆ ของประโยคประถม คะแนนเต็ม 20 คะแนน เท่ากันทุกชั้น
ให้วินิจฉัยอย่างเดียวกับตัวประโยค

หมายเหตุ ถ้าโรงเรียนใดยังไม่ใช้สมุดรายงานประจำตัว ให้ตัดคะแนน
แผนกสมุดรายงานนี้ออกเสียจากคะแนนเต็มทั้งหมด นักเรียนที่อยู่ในโรงเรียน
ที่ใช้สมุดรายงาน ทำสมุดรายงานหาย ไม่มีครบตามจำนวนที่ควรมี ก็ให้ตรวจ
ทำนองเดียวกับผู้ที่มีสมุดรายงานครบบริบูรณ์ แต่เมื่อตรวจได้คะแนนเท่าไร
ให้เอาจำนวนสมุดรายงานหารคะแนนเต็มก่อน ได้ผลลัพท์เท่าไร ก็หักคะแนน
ออกสมคละเท่านั้นตามจำนวนที่หายด้วย

สรุปสภาพการจัดการศึกษาจรรยาศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว การจัดการศึกษาโดย
ทั่ว ๆ ไปนั้น ได้พัฒนาขึ้นมาเป็นลำดับ เนื่องจากอิทธิพลของชาตินิยม ที่เกิดจาก
การสูญเสียดินแดนไปใหม่ ๆ ประกอบกับคนจีนในไทยที่ประกอบอาชีพจนมีความมั่นคงทาง
เศรษฐกิจ ทั้งยังมีการว่าจ้างครูจีนจากประเทศจีน เข้ามาสอนลูกหลานจีนในไทยอีกด้วย
รวมทั้งความต้องการที่จะลดความนิยมของประชาชนในการรับราชการเป็นเสมือนให้หันมา
นิยมด้านการอาชีพมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามสภาพการจัดการศึกษาจรรยาศึกษาโดยทั่ว ๆ ไป
ยังคงยึดหลักที่มีมาแต่เดิม พร้อมกับการปรับปรุงด้านต่าง ๆ ไปด้วยกล่าวคือ

หลักสูตรสามัญศึกษา ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) ได้แยกออกเป็นสายธรรมคา

สายพิเศษ โดยสายพิเศษจะสอนภาษาต่างประเทศมากกว่าสายธรรมดา และมีหลักสูตรสำหรับชายกับหญิงทั้ง 2 สายในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา หลักสูตรได้กำหนดเป็น 4 ระดับ คือ มูลศึกษา ประถมศึกษา มัธยม และมัธยมสูง ทุกระดับใช้เวลาเรียน 3 ปี หลักสูตรสามัญศึกษา ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454) เป็นหลักสูตรที่มุ่งขยายการศึกษาเบื้องต้นให้แพร่ขยายและเน้นด้านอาชีพ เพื่อมิให้คนหันไปนิยมการศึกษาเพื่อเข้ารับราชการเพียงอย่างเดียว สำหรับวิชาจรรยาอัน ทั้งความมุ่งหมาย เนื้อหาวิชา อัตราเวลาเรียน การวัดและการประเมินผล ยังคงเหมือนหลักสูตรพ.ศ. 2452 เพียงแต่อัตราเวลาเรียนในระดับมูลศึกษาจะมีเวลาเรียนมากที่สุด และค่อย ๆ ลดลงตามลำดับ เพราะในระดับมูลศึกษานั้นมีวิชาไม่มาก และเพื่อเป็นการปลูกฝังศีลธรรมให้นักเรียนตั้งแต่เด็ก จึงได้เน้นในระดับนี้มาก ส่วนระดับมัธยมสูงไม่มีวิชาจรรยาเลย เพราะในระดับนี้ได้บรรจุวิชาที่ต้องเรียนไว้มาก และได้เรียนวิชาจรรยามาตั้งแต่ระดับมูลศึกษาแล้ว สำหรับสายพิเศษจะมีอัตราเวลาเรียนน้อยกว่าสายสามัญ เนื่องจากในสายพิเศษเน้นภาษาต่างประเทศเพื่อส่งเสริมให้เรียนต่อต่างประเทศ และระดับมัธยมศึกษาหญิงนั้นอัตราเวลาเรียนวิชาจรรยาจะมากกว่าระดับมัธยมศึกษาชาย เพราะต้องออกไปเป็นแม่บ้านในอนาคต จึงกำหนดให้เรียนสิ่งที่จะต้องประพฤติปฏิบัติสำหรับการเป็นแม่บ้านที่ดี ส่วนการวัดและการประเมินผลนั้นยังคงใช้การสอบให้คะแนนเรียงตัว โดยมีได้กำหนดไว้ว่าจะแทนเท่าใดจึงจะถือว่าสอบได้

ในพ.ศ. 2456 กระทรวงธรรมการประกาศโครงการศึกษาใหม่ และเพื่อให้เป็นไปตามโครงการศึกษา 2456 นี้ กระทรวงธรรมการจึงได้ออกหลักสูตรสามัญศึกษาฉบับใหม่ เรียกว่า หลักสูตรหลวง หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2456 โดยมีจุดมุ่งหมายของหลักสูตรเพื่อแก้ความนิยมในการเป็นเสมียนกับมุ่งให้ราษฎรเห็นความสำคัญและมีความรู้ความสามารถในวิชาสามัญ จนนำไปประกอบอาชีพในท้องถิ่นได้ หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2456 แบ่งการศึกษาออกเป็น 3 ระดับ คือ ประถมศึกษา มัธยมศึกษา (มัธยมตอนต้น มัธยมตอนกลาง มัธยมตอนปลาย) และอุดมศึกษา ซึ่งแยกออกเป็นหลักสูตรชายหญิง และยังคงบรรจุวิชาจรรยาในหลักสูตรทุกระดับ ยกเว้นระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (มัธยมสูงเดิม) ที่ยังคงไม่มีวิชาจรรยาบรรจุอยู่เช่นเดิม ความมุ่งหมาย

เฉพาะวิชายังคงเหมือนเดิม คือ ฝึกหัดนิสัยให้เป็นคนดีรู้จักหาเลี้ยงชีพในทางชอบ แต่เนื้อหาวิชาเปลี่ยนไปบ้างโดยเน้นเรื่องหน้าที่และความเป็นพลเมืองดีของประเทศในการที่จะช่วยพัฒนาบ้านเมือง การเรียนการสอนเสนอให้นำพุทธศาสนาและพระบรมราโชวาทปลุกใจเสือป่าเป็นเครื่องชักจูง การวัดและการประเมินผลยังคงใช้การสอบให้คะแนนเรียงตัว

เมื่อมีการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 แล้วบทบาทของพระสงฆ์ในการจัดการศึกษาก็ค่อย ๆ ลดลงตามลำดับ เนื่องจากความรู้ของพระสงฆ์เองกล่าวคือ การสอนแผนใหม่มีหลายวิชาไม่ได้เรียนจำกัดเฉพาะ อ่าน เขียน เรียนเลขเหมือนก่อน ทั้งยังมีการฝึกหัดครูเพื่อเตรียมครูออกไปสอนตามที่ต่าง ๆ การให้ความเสมอภาคทางการศึกษาทำให้เด็กหญิงมีโอกาสเข้าเรียนมากขึ้น จึงเป็นการไม่สะดวกที่พระสงฆ์จะเป็นครูสอน ประกอบกับนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการแยกการศึกษาออกจากวัดเพื่อความเหมาะสม ด้วยเหตุต่าง ๆ เหล่านี้พระสงฆ์จึงถูกลดบทบาททางด้านการศึกษาลงไป เป็นเหตุให้เด็กห่างเหินศาสนา ฉะนั้นในหลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2464 จึงบรรจุวิชาจริยศึกษาในทุกระดับชั้น โดยเฉพาะในระดับมัธยมตอนปลาย ซึ่งในหลักสูตร พ.ศ. 2454 และ 2456 ไม่มีวิชาจริยศึกษาอยู่ในหลักสูตรระดับนี้ ก็จัดให้มีขึ้น ความมุ่งหมาย เนื้อหาวิชา อัตราเวลาเรียน การวัดและการประเมินผล ยังคงเหมือนเดิม และได้มีหนังสือแบบเรียน หนังสืออ่านเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเป็นพระบรมราโชบายของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ไม่ต้องการให้เยาวชนเห็นห่างพระพุทธศาสนา

จะเห็นได้ว่าสภาพการจัดการศึกษาจริยศึกษาในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ความมุ่งหมายและเนื้อหาวิชาจริยศึกษายังคงเหมือนเดิม กล่าวคือ ยังคงเน้นฝึกหัดนิสัยให้เป็นพลเมืองดี มีศีลธรรมจริยปฏิบัติตนตามหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา และนำมาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน อาทิเช่น ในหลักสูตรสำหรับหญิงนั้นจะให้เรียนเรื่องการครองตน การครองคน และการครองทรัพย์ เพื่อที่จะออกไปเป็นแม่บ้านที่ดีในอนาคต แม้ว่าในสมัยนี้จะเน้นเรื่องวิชาชีพเป็นสำคัญ แต่ก็ไม่มีผลกระทบต่อวิชาจริยศึกษาแต่อย่างใด เพราะยังมีวิชาจริยศึกษารวมอยู่ในหลักสูตรทุกระดับชั้นเรียน โดยเน้นในระดับประถมศึกษา ส่วนระดับมัธยมศึกษามีการเรียนภาษาต่างประเทศ

และศาสนาสำคัญของโลก ด้วยนโยบายที่สนับสนุนให้เรียนต่อต่างประเทศ จึงจำเป็นต้องเตรียมคนให้รู้ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมและศาสนาของชาติต่าง ๆ การเรียนการสอนเน้นทั้งทฤษฎีและปฏิบัติ มีกิจกรรมเสริมหลักสูตรด้านจริยธรรมเกิดขึ้นใหม่ คือ วิชาลูกเสือ ซึ่งเป็นการฝึกเด็กให้ได้ลงมือปฏิบัติจริง การวัดและการประเมินผลยังคงใช้การสอบให้คะแนนเรียงตัว และในพ.ศ. 2465 ได้มีการประมวลศึกษาพิเศษ ภาค 2 เกี่ยวกับระเบียบการสอบนักเรียนออกมามากขึ้นหนึ่ง จึงทำให้การวัดและการประเมินผลเป็นระเบียบแบบแผนมากขึ้นกว่าเดิม

สรุปได้ว่าในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีหลักสูตรทั้งหมด 3 ฉบับ คือ

1. หลักสูตรสามัญศึกษา หลักสูตรมูล ประถม มัธยม มัธยมสูง ร.ศ. 130 (พ.ศ. 2454)
2. หลักสูตรหลวง หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2456
3. ประมวลศึกษา ภาค 2 หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2464

ซึ่งสามารถสรุปให้อยู่ในรูปตารางได้ดังนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หลักสูตร	ความมุ่งหมาย	เนื้อหาวิชา	อัตราเวลาเรียน	การเรียนการสอน	การวัดและการประเมินผล
หลักสูตร พ.ศ. 2454	ฝึกหัดนิสัยให้เป็นคนดี ทำมาหากินในทางชอบ	ก. สอนธรรม ข. ข้อปฏิบัติ	<u>สายสามัญ</u> - มूलศึกษาปี 1, 3 เรียนสัปดาห์ละ 2 ชม. ปีที่ 2 เรียน สัปดาห์ละ 3 ชม. - ประถมศึกษาชาย หญิง ปี 1 เรียน สัปดาห์ละ 1 ชม. ปี 2, 3 เรียน สัปดาห์ละ 1.30 ชม. <u>สายพิเศษ</u> - ประถมศึกษาชายหญิง ปี 1,2,3 เรียน สัปดาห์ละ 1 ชม.	- เน้นการปฏิบัติ - ใช้สถานที่ที่มีคติ - วิชาลูกเสือ	สอบให้คะแนนเรียง ตัว
หลักสูตร พ.ศ. 2456	ฝึกหัดนิสัยให้เป็นพล- เมืองดี หาเลี้ยงชีพ ในทางชอบ	เน้นเรื่องหน้าที่และ ความเป็นพลเมืองดี ช่วยพัฒนาบ้านเมือง	- ประถมชายปี 1 ถึง 5 เรียนสัปดาห์ละ 1 ชม.	- นำพุทธศาสนาและ พระบรมราโชวาท ปลุกใจเสือป่าเป็น เครื่องชักจูง	สอบให้คะแนนเรียง ตัว

หลักสูตร	ความมุ่งหมาย	เนื้อหาวิชา	อัตราเวลาเรียน	การเรียนการสอน	การวัดและการประเมินผล
			- ประถมหญิง ปี 1 เรียนสัปดาห์ละ 1 ชม. ปี 2,3 เรียนสัปดาห์ละ 1.30 ชม.		
หลักสูตร พ.ศ. 2464	ฝึกหัดนิสัยให้เป็น พลเมืองดี หาเลี้ยง ชีพในทางที่ชอบ	- เน้นหน้าที่ความ เป็นพลเมืองดีเพิ่ม เรื่องความเพียร - พ.ศ. 2465 สอน ตามประมวลศึกษา พิเศษภาค 1 หัวข้อ การสอนสำหรับ ประถมศึกษา	- ประถมชาย ปี 1,3, 4,5 เรียนสัปดาห์ละ 1 ชม. ปี 2 เรียน 1.30 ชม. - ประถมหญิง ปี 1 เรียนสัปดาห์ละ 1 ชม. ปี 2,3 เรียน 1.30 ชม.	- อาศัยพระพุท ศาสนาและพระบรม ราโชวาทปลุกใจ เสือป่า	- สอบให้คะแนน เรียงตัว - พ.ศ. 2465 มี ประมวลศึกษาพิเศษ ภาค 2 ระเบียบการ สอบความรู้รักเรียน แผนกประถมศึกษา

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สภาพการจัดการศึกษาจรรยาศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

การจัดการศึกษาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะเป็นการดำเนินการที่ต่อเนื่องจากการปฏิรูปการศึกษาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นส่วนใหญ่ แต่ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะที่เศรษฐกิจของไทยตกต่ำ ซึ่งภาวะเศรษฐกิจตกต่ำนี้มีมาตั้งแต่ช่วง 3 ปีสุดท้าย ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2466-2468) ทั้งนี้เพราะรายได้ของแผ่นดินไม่สามารถเพิ่มขึ้นได้จากภาษีศุลกากร แต่รายจ่ายในการปรับปรุงประเทศได้เพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ ประกอบกับผลของสัญญาเบาริงที่ทำให้คนไทยไม่มีอำนาจเก็บภาษีได้ตามชอบ (ชุติมา อ่อนละม้าย 2529 : 79)

เมื่อสิ้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นเวลาใกล้เคียงกับการสิ้นสุดของสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งส่งผลสะท้อนให้เกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ เป็นระยะที่เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ประเทศไทยก็ย่อมจะได้รับความกระทบกระเทือนตามไปด้วย เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นครองราชย์ พ.ศ. 2469 พระองค์ต้องทรงรับภาระแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจของประเทศอย่างหนักยิ่ง พระองค์ทรงแก้ปัญหาคด้วยการประหยัดรายจ่ายของประเทศลงให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ วิธีหนึ่งที่ทรงใช้ก็คือ การลดจำนวนข้าราชการ ยุบหน่วยงานการปกครอง เป็นต้น (พนัส หันนาคินทร์ 2521 : 138)

ครั้นถึงต้นรัชกาลที่ 7 พ.ศ. 2469 เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูลลาออกจากการเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการตั้งแต่ พ.ศ. 2469 จนถึง พ.ศ. 2475 ซึ่งนับว่าเป็นช่วงสุดท้ายของการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และเป็นระยะที่เศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ประเทศไทยอยู่ในฐานะลำบาก ต้องมีการตัดทอนรายจ่ายของประเทศให้สอดคล้องกับรายรับ และไม่มีเงินเพียงพอที่จะพัฒนาประเทศให้ก้าวหน้าทางวัตถุได้ การจัดการศึกษาของพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลาภฤทธิยากร หรือพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัต เสนาบดีกระทรวงธรรมการ

ขณะนั้น จึงเป็นการมุ่งปรับปรุงคุณภาพของการศึกษาที่มีอยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้นมากกว่าการเพิ่มทางปริมาณโดยไม่ต้องใช้เงินมากนัก เช่น การปรับปรุงหลักสูตรมัธยมตอนปลายให้เหมาะสมยิ่งขึ้น การอบรมให้ความรู้แก่ครู การอบรมนักเรียนโดยขอความช่วยเหลือจากคณะสงฆ์ และโดยใช้กิจกรรมลูกเสือและอนุสภากาชาดเป็นเครื่องมือ เป็นต้น (นิรมล สวัสดิบุตร 2526 : 34-37)

นอกจากปัญหาด้านเศรษฐกิจดังกล่าวแล้ว ต่อมาบ้านเมืองยังต้องตกอยู่ในภาวะยุ่งยากทางการเมืองตลอดเวลาก็ด้วย เนื่องจากการตื่นตัวทางการเมืองของผู้มีการศึกษาในกรุงเทพฯ ซึ่งได้เรียกร้องให้มีการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ปรากฏว่าแนวคิดทางการเมืองได้เจริญก้าวหน้ามาก ซึ่งอาจจะแบ่งออกได้ 2 แนวคิด คือ แนวประชาธิปไตยและแนวสังคมนิยม โดยที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ต่างก็ทรงมีพระราชประสงค์จะให้บ้านเมืองมีการปกครองแบบประชาธิปไตยอยู่แล้ว แต่ด้วยความที่ยังทรงเห็นว่าประชาชนคนไทยส่วนใหญ่ยังไม่ได้รับการศึกษาเพียงพอสำหรับการเปลี่ยนแปลงเช่นนั้น จึงทรงหวังจะทำให้มีการศึกษาที่ดียิ่งขึ้นแพร่หลายเสียก่อน ดังจะเห็นได้จากการที่มีประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษาฉบับแรกใน พ.ศ. 2464 สมัยเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการ เมื่อพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นเสนาบดี ในพ.ศ. 2469 ทรงเห็นว่าการศึกษาแพร่หลายเพียงพอแล้ว จึงทรงมุ่งปรับปรุงคุณภาพของการศึกษามากกว่าการเพิ่มปริมาณ ทั้งนี้เนื่องจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำไม่เอื้ออำนวยให้มีการเพิ่มทางด้านปริมาณ (นิรมล สวัสดิบุตร 2526 : 155-156) แต่ในที่สุดก็เกิดการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ในตอนปลายรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

แม้ประเทศชาติจะประสบปัญหามากมายหลายด้านก็ตามแต่พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ยังทรงทำนุบำรุงส่งเสริมพระศาสนาและการศึกษาด้านพระพุทธศาสนา อาทิเช่น ทรงให้มีการชำระพระไตรปิฎกและจัดพิมพ์โดยแก้ไขเพิ่มเติมจากฉบับของรัชกาลที่ 5 ซึ่งมี 39 เล่ม มาเป็น 45 เล่ม นับว่ามีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น พระไตรปิฎกฉบับนี้มีชื่อว่า พระไตรปิฎกฉบับสยามรัฐ (สมบัติ จำปาเงิน 2523 : 453-454) ทรงส่งเสริมการ

แต่งแบบเรียนให้คิดและให้มีแบบเรียนมากขึ้น ด้วยการแก้ไขระเบียบที่ว่าด้วยการควบคุมแบบเรียนในต้นปีพ.ศ. 2475 คือ เมื่อแต่งแบบเรียนแล้วเพียงแต่มาขอความเห็นชอบจากกระทรวงเพื่อตรวจอนุมัติ ไม่ต้องเสียค่าตรวจแบบเรียนเหมือนก่อนและแบบเรียนใดที่จะใช้ในโรงเรียนก็ส่งให้กระทรวงตรวจอนุมัติเช่นกัน (รอง ศยามานนท์ 2507 : 302) นอกจากนี้ยังทรงมีพระราชประสงค์ที่จะให้มีการอบรมสั่งสอนเด็กไทยให้มีความรู้ความเข้าใจและเชื่อมั่นในหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธศาสนาตั้งแต่เยาว์วัยทำนองเดียวกับศาสนาอื่น ๆ จึงโปรดให้ราชบัณฑิตยสถานออกประกาศชักชวนให้ผู้ทรงความรู้แต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็กเพื่อรับพระราชทานรางวัลขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมายให้เยาวชนได้เข้าถึงหลักธรรมของพระพุทธศาสนา เมื่อเติบโตใหญ่ไปภายหน้าจะได้เป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ซึ่งหนังสือนี้ให้ทรงจัดพิมพ์ขึ้นแจกจ่ายในงานพระราชพิธีวิสาขบูชาเป็นประจำทุกปี งานประกวดแต่งหนังสือสำหรับเด็กนี้ได้เริ่มขึ้นครั้งแรกเมื่อพ.ศ. 2471 แล้วได้โปรดให้จัดพิมพ์ขึ้นสำหรับพระราชทานแจกจ่ายในงานพระราชพิธีวิสาขบูชาประจำปีพ.ศ. 2472 หนังสือเรื่องแรกที่ได้รับพระราชทานรางวัลในโอกาสนั้นคือเรื่อง "ศาสนคุณ" อันเป็นพระนิพนธ์ของหม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ศิสกุล โดยแจกให้โรงเรียนประชาบาลทั่วพระราชอาณาจักรกับโรงเรียนประถมของรัฐบาลทั่วทั้งในกรุงและหัวเมือง ตลอดจนพระสงฆ์ด้วยเป็นจำนวนทั้งสิ้น 8,040 เล่ม (ทจช. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ. 6/6 เรื่อง หนังสือสอนเด็กที่ได้รับรางวัลและพระราชทานไปตามที่ต่าง ๆ 18 พ.ค.-29 ก.ค. 2472) และการประกวดแต่งหนังสือสอนพระพุทธศาสนาสำหรับเด็กนั้น ยังคงมีประจำตลอดมาจนปัจจุบัน

ในปี พ.ศ. 2473 ก่อนจะมีประกาศใช้หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2480 ได้มีแนวคิดเกี่ยวกับการแปลหลักธรรมในศาสนามาสอนเด็ก กระทรวงธรรมการจึงได้จัดให้มีการประกวดหนังสือที่ใช้สอนเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาแก่เด็ก โดยจัดระดับสำหรับเด็กอายุ 10 ขวบ หนังสือที่ชนะการประกวด ได้รับรางวัลที่ 1 จะได้รับพระกรุณาโปรดเกล้าให้พิมพ์พระราชทานในโอกาสสำคัญต่าง ๆ เช่น วันวิสาขบูชา ต่อมาภายหลังกระทรวงศึกษาธิการได้กำหนดให้ได้เป็นแบบเรียน

หนังสือที่ชนะการประกวด มีอาทิ เช่น

1. สาสนคุณ แต่งโดย มจ.หญิง พูนพิศมัย คិតกุล
2. อริยทรัพย์ แต่งโดย อำมาตย์โท พระพินิจวรรณการ (แสง สาลิตุล)
3. ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4 ประการ แต่งโดย ทศ วงศ์ประทีป
4. สัมปรายกัตถประโยชน์ 4 ประการ แต่งโดย อ่ำ ศรีเปารยะ
5. สิทธิบาท 4 แต่งโดย พร มะลิตอง
6. อบายमुख 6 แต่งโดย พล้อย พรปรีชา
7. ตระกูลอันมั่งคั่งจะตั้งอยู่นานไม่ได้ เพราะสถาน 4 แต่งโดย พระมหาชอบ อนุจารี
8. สังคหวัตถุ 4 แต่งโดยพระจุลคณิศร (วาสน์ นิลประภา)
9. ทิศ 6 แต่งโดย พระครูวิจิตรธรรมคุณ (วาสน์ นิลประภา)
10. อมตธรรม 5 แต่งโดย เกษม บุญศรี

หนังสือทั้ง 10 เล่ม ดังกล่าวข้างต้น ล้วนแต่ให้เนื้อหาความรู้ตามหลักธรรม มีวิธีการนำเสนอเนื้อหาเป็นแบบอธิบายเรื่องราวโดยตรง เช่น ในเล่มที่ 1, 7 และ 9 นอกจากนี้จะใช้วิธีอธิบายซักถามระหว่างครูกับศิษย์ทั้งในและนอกชั้นเรียน เช่น ในหนังสือ สัมปรายกัตถประโยชน์ 4 ประการ ส่วนในหนังสืออบายमुख 6 ใช้วิธีเล่าเป็นจดหมายที่ พ่อเขียนถึงลูก ในหนังสือเล่มอื่น ๆ ได้แก่ หนังสือทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4 ประการ อิทธิบาท 4 อริยทรัพย์ สังคหวัตถุ 4 อมตธรรม 5 เป็นหนังสือที่เป็นการอบรมบุตรหลาน เกี่ยวกับการปฏิบัติตนภายในบ้าน

ข้อที่น่าสนใจคือการนำเสนอเนื้อเรื่อง ถ้าเรื่องมีลักษณะเป็นการเล่าเรื่อง ตัวละครจะมีอายุรุ่นราวคราวเดียวกันกับเด็กที่อ่านหนังสือเหล่านี้ คืออายุ 10 ขวบ และ บุคลิกของตัวละคร จะเป็นไปตามหลักจริยธรรมที่ผู้ใหญ่ต้องให้เป็น เช่น เป็นเด็กอ่อนน้อม ต่อผู้ใหญ่ และได้รับคำชมเชยจากผู้ใหญ่ เมื่อแสดงพฤติกรรมที่ถูกต้องตามหลักจริยธรรม

เมื่อประกาศใช้หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2480 ยังคงใช้แบบเรียนธรรมจรรยา และหนังสือที่ชนะการประกวดทั้ง 10 เล่ม ดังกล่าวข้างต้น นอกจากนี้ยังมีแบบเรียนประถมจรรยาเล่ม 1, 2 และ 3 ซึ่งในหน้าคำนำได้กล่าวไว้ว่า "การสอนหรือการเรียนเพียงแต่สักให้รู้เท่านั้น การเรียนจรรยาอยู่ที่ประพฤติตามได้จริง ๆ จึงจะเรียกว่าได้ผล" เนื้อหาของแบบเรียนทั้ง 3 เล่ม กล่าวถึง ความซื่อตรง ความเคารพ มารยาทอันงาม ความสามัคคี การประหยัด ความกตัญญู ความเป็นผู้มีใจดี

นอกจากนี้ยังทรงมีพระราชดำริว่า "การศึกษาไม่ควรแยกออกจากวัด" ดังนั้น พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีวินิต จึงทรงเปลี่ยนแปลงรูปร่างที่สำคัญของกระทรวงธรรมการ คือ การย้ายกรมธรรมการกลับเข้ามาอยู่ในกระทรวงศึกษาธิการ และเปลี่ยนชื่อกระทรวงศึกษาธิการเป็นกระทรวงธรรมการตามเดิม (นิรมล สวัสดิบุตร 2526 : 123) ประกอบกับแนวคิดทางการศึกษาของพระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลภพพิทยากร เสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้น ที่ทรงเน้นเรื่องการปลูกฝังจรรยาให้แก่เด็กนักเรียน ด้วยทรงกล่าวว่า "ขอย่ำลึ้มว่าการสอนจรรยานั้นสำคัญกว่าสอนวิชาความรู้" และ "ศีลธรรมเสื่อมทั่วโลก การศึกษาจะช่วยแก้ไขได้" และ "ความเจริญปราศจากธรรมะไม่ได้" (นิรมล สวัสดิบุตร 2526 : 96, 64, 56) ด้วยเหตุนี้จึงทรงริเริ่มขอความร่วมมือให้พระภิกษุมาช่วยสอนจรรยาแก่เด็กประถมศึกษาและมัธยม โดยกระทรวงธรรมการออกคำสั่งที่ 38/2982 ในปีพ.ศ. 2471 เรื่องให้ครุฑติดต่อกับภิกษุในการสั่งสอนจรรยา แนะนำให้ครุฑใหญ่เป็นฝ่ายไปติดต่อกับเจ้าอาวาส เพื่ออาราธนาภิกษุให้ช่วยสอนหลักธรรมคิปปปฏิบัติง่าย ๆ แก่นักเรียน (ทจช. เอกสารรัชกาลที่ 7 ศ. 2/10 ประกาศเรื่องให้พระภิกษุสั่งสอนจรรยาตามโรงเรียน กรกฎาคม พ.ศ. 2471) ปรากฏว่าพระภิกษุให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี แต่ก็มีปัญหาอยู่บ้าง กล่าวคือ พระภิกษุสอนโดยใช้ศัพท์ทางพระ ซึ่งสูงเกินกว่าที่เด็กจะเข้าใจได้ ซึ่งอาจจะยังเป็นการใหม่สำหรับพระในเวลาต่อมาคงจะทำได้ดีขึ้น

แต่ก็น่าเสียดายที่วิธีการให้พระช่วยสอนธรรมในโรงเรียน เมื่อพ้นสมัยเสนาบดีพระ-
 วรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีวัดแล้ว มิได้มีการยึดถือปฏิบัติกันอย่างจริงจัง จนไม่มีหลง
 เหลืออยู่ในปัจจุบัน จะมีก็เพียงน้อยโรงเรียนที่ครูหรือครูใหญ่เห็นความสำคัญในเรื่องอบรม
 ศีลธรรมจรรยา ให้อาจารย์พระภิกษุไปสั่งสอนธรรมในโรงเรียน แต่ก็ก็เป็นเพียงครั้งคราว
 มิได้เป็นการประจำเช่นที่กำหนดไว้ในคำสั่งกระทรวงธรรมการในช่วงระหว่างพ.ศ. 2471
 ถึงต้น พ.ศ. 2475 (นิรมล สวัสดิบุตร 2526 : 138-139) นอกจากนี้ ยังทรง
 ใช้กิจกรรมลูกเสือและอนุสภากาชาดเป็นอุปกรณ์ช่วยในการอบรมนักเรียนทั้งในด้านศีลธรรม
 จรรยา ความมีวินัย การช่วยตนเองและผู้อื่น ตลอดจนด้านพลานามัย โดยทรงหยิบยก
 เรื่องลูกเสือมากล่าวไว้ด้วยว่าเป็นงานสำคัญขึ้นหนึ่ง ซึ่ง "อาจทำให้เป็นผลได้ไกลใน
 ทางอบรมนิสัยเด็กยิ่งกว่าที่ให้ไปฟังเทศน์" กิจกรรมลูกเสือและอนุสภากาชาดในสมัยที่
 พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีวัด ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ นับว่าเฟื่องฟู
 มากทั้งนี้ น่าจะสืบมาจากการที่ทรงทำงานใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 และชี้ชัดในหลักการของลูกเสือจนทรงเห็นว่าเป็นประโยชน์ในการอบรมคน (นิรมล
 สวัสดิบุตร 2526 : 108, 103, 100)

จะเห็นได้ว่าสมัยนี้ทั้งสถาบันพระมหากษัตริย์และผู้บริหารในกระทรวงธรรมการ
 ล้วนมีนโยบายในการส่งเสริมการเรียนการสอนด้านศีลธรรมจรรยาทั้งสิ้น แม้ว่าจะไม่มีการ
 เปลี่ยนแปลงหลักสูตรระดับประถมศึกษาแต่อย่างใด มีเพียงการปรับปรุงเปลี่ยนแปลง
 หลักสูตรฉบับเดียว คือ หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พ.ศ. 2471 โดยกำหนดให้
 เรียนวิชาจรรยาเพิ่มเข้ามา (ชุตินา อ่อนละม้าย 2529 : 82-84) และกำหนดให้
 เรียนสัปดาห์ละ 1 ชั่วโมง มีความมุ่งหมายที่จะอบรมให้เด็กเป็นพลเมืองดี การเรียนการสอน
 เน้นที่การปฏิบัติและสอนตามหลักหนังสือแนวการสอนวิชาจรรยาของโรงเรียนนายร้อย
 ทหารบก มีการวัดและการประเมินผลด้วยการสอบให้คะแนน 60 คะแนน จากคะแนน
 ทั้งหมดที่รวมกับวิชาอื่น 1,100 คะแนน สำหรับหลักสูตรระดับศึกษานั้น ยังคง
 ใช้หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2464 มาโดยตลอด จนเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง
 ในพ.ศ. 2475 ซึ่งจะได้กล่าวถึงโดยละเอียดในบทต่อไป